

İKTİSAT SOSYOLOJİSİ BAKIMINDAN ADAM SMİTH

Mahmut Arslan

«Her insan kapitalini, maksimum değerde bir verim sağlayacak biçimde kullanır. Birey, kamu çıkarını kollamak niyetinde olmadığı gibi, onun gelişmesine ne ölçüde katkıda bulunduğu bilinmemekte de değildir. Her insan kendi güvenliğinden ve kendi kazancından başka bir şey düşünmez. Fakat, kendi çıkarını gerçekleştirmeye çalışırken GÖRÜNMEYEN BİR EL onu, kendi niyetleriyle ilgili olmayan amaçlara yöneltir. Kendi çıkarı arkasında koymakla o, çoğu zaman toplumun da çıkarına hizmet eder. Eğer birey, doğrudan doğruya kamu çıkarı endişesiyle hareket etmiş olsaydı, belki de daha az verimli olacaktı.....»

ADAM SMİTH, Wealth of Nations (1776)

ADAM SMİTH İskoçya'nın küçük bir kasabasında 1723 de doğmuştur. Bütün ömrü öğrencilik, hocalık ve devlet işleriyle geçen bu büyük adamın hayatı çok sakin geçmiştir. On dört yaşındayken Glasgow Üniversitesine gönderildi. Bundan üç yıl sonra da Oxford Üniversitesine girdi. Üniversite devresinde onun düşüncelerine yön veren o dönemin büyük ahlâk filozoflarından HUTCHESON olmuştur. ADAM SMİTH'in ahlâk felsefesi HUTCHESON'nunkinin bir devamıdır. 1748'de Edinburg'a geldi ve orada filozof HUME ile tanıştı. Kendinden on iki yaş büyük olan bu filozof o zaman büyük bir ün sahibi olmuştu. SMİTH'e ticaret serbestliği düşüncesini o aşıladı. Genel bir uygarlık tarihi ve bu arada ekonomik olgular üzerinde incelemeler yapmağa SMİTH'i o özendirdi.

SMİTH 1751 yılında Glasgow Üniversitesine profesör oldu ve bir süre sonra da hocası HUTCHESON'nın felsefe kürsüsünü yönetti. Bu sıralarda yirmi sekiz yaşında idi. SMİTH'in Üniversite-deki dersleri dört kısma ayrılıyordu. İlk kısmı 'Teoloji' idi. Bu derslerden onun dinsel görüşünü çıkarıyoruz. O, evreni her şeyi iyiye götüren ve sınırsız bilgi sahibi olan bir 'Yüce Varlık'ın yönettiğine ve onun bu evrende mümkün olduğu kadar fazla mutluluk sağlanmasını istediğine inanıyordu. Evren hakkındaki bu iyimser görüşün, onun bütün eserlerinde derin izleri vardır. İnsanın kendi kendini mutlu etmeğe çalışırken, başkalarının mutluluğuna da hizmet etmiş olacağı, onun kişisel çıkarıyla kamu çıkarı arasında bir uyum bulunduğu düşüncesi bu iyimserliğin bir sonucudur.

SMİTH'in derslerinin ikinci kısmı ahlâk felsefesine aitti. Üçüncü kısım dersler ise hukuk, doğal adalet ve doğal hukukla ilgiliydi. Dördüncü kısımda da devletlerin zenginliğini, gücünü ve refahını arttıracak kuralları inceliyordu. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, ADAM SMİTH derslerinde toplumsal bilimlerin bütün dallarına yayılan bir program izlemiştir.

Ölmezden önce yırtılıp yakılmasını vasiyet ettiği notları arasında, bilim ve sanat tarihine ve bunların uygarlık üzerine etkilerine dair yazılar bulunmuştur. Anlaşılıyor ki ADAM SMİTH, toplumsal hayatın bütün olgularını incelemek, ve bugünkü anlamda statik ve dinamik sosyoloji yapmak istiyordu.

O sıralarda SMİTH'in görüşü üzerinde etkili olacak önemli eserler çıkmıştı. 1748'de MONTESQUIEU'nün 'L'esprit des lois' sı, HUME'nin 'Political discourses'u yayınlanmıştı. 1758'de QUESNAY'ın 'Tableau Economique' i çıktı. SMİTH'in üzerinde MONTESQUIEU'nün eseri de oldukça etkili olmuştur.

1763'de Üniversite profesörlüğünden çekildi. Bir süre sonra Kara-Avrupa'sında geziye çıktı. SMİTH, Avrupa'da QUESNAY, TURGOT, DUPONT de NEMOURS ile görüştü.

1766'da Londra'ya döndü. Doğruca doğduğu kente, Kirckaldy'ye çekildi. İşte o yıl ünlü 'An inquiry into the nature and the causes of the 'wealth of nations' adlı eseri üzerinde çalıştı. Kitap Amerikan bağımsızlığının ilan edildiği yılda, yani 1776'da yayınlandı.

1778'de İskoçya gümrükleri komiseri olarak atandı. İki yıl sonra da 69 yaşındayken öldü.

SMİTH'İN DÜŞÜNCE ÇEVRESİ

ADAM SMİTH'in ünlü eseri üzerinde a) Üniversite eğitimi sırasında felsefe hocalarının, özellikle HUTCHESON'un, b) Çok saygı duyduğu dostu DAVID HUME'un c) Kendinden önceki ekonomistlerin, d) Fizyokratizmin derecesi değişmekle beraber etkileri olmuştur. Biz burada ekonomi biliminin en ünlü eserlerinden birini yazmaya SMİTH'i teşvik eden filozof DAVID HUME'un ekonomik düşüncelerini anlatacağız ve böylece ADAM SMİTH'in yetiştiği çevrenin düşünce atmosferini göstermeye çalışacağız.

DAVID HUME, XVIII. yy. İngiliz filozoflarının en büyüğü ve çağdaşları üzerinde, hatta ve hatta XIX. yy. üzerinde en etkili olanıdır. HUME, bugünkü bilim felsefesinin en önemli problemi olan 'nedensellik' (causalité) ve 'bilimsel tümevarım' (Induction scientifique)'ın değerini modern bir biçimde araştırmış ve analiz etmiştir. Bu büyük adam birtakım ekonomi sorunları üzerinde parça parça incelemeler yaptı ve bunları 1752'de 'Political Discourses' de ve bir yıl sonra da bunları tamamlayan yazıları 'Essays and Treatises on Soli Subject'de yayımlandı.

Özellikle LOCKE'dan beri İngiliz filozofları, insanın doğası ve genellikle insanlık tarihi üzerinde düşünürken ekonomi sorunları hakkında da inceleme yapmak zorunda kalıyorlardı.

HUME, bir ulusun gerçek gücünü ve gerçek zenginliğini ulusal emeğin oluşturduğunu söylüyordu. HUME'a göre para, makina çarklarının hızlı ve güvenli işlemesine yarayan yağa benzemektedir. Ticarî mekanizma para sayesinde kolayca işler. Para mübadele ihtiyacından fazla ise, eşya fiyatları yükselir ve ülke parası yabancı mallar getirmek için dışarı kaçar. Bir endüstri ülkesi için, parasının dışarı kaçacağından korkması, bir kuruntudan başka bir şey değildir. Çünkü serbest mübadele rejiminde ticaretin ihtiyaç duyduğu para dengesi kendiliğinden oluşur.

HUME'a göre, faizin düşme nedeni ticaret ve endüstrinin gelişmesidir. Ticaretle uğraşan sınıf, malların sürekli dolaşımıyla elde

ettiği kazançlar sayesinde elinde işletecek para birikir. Böyle bir kapital çoğalması, borç vermek isteyenlerin sayısını arttırır ve bu da faiz oranının düşmesine neden olur. Özetle, faiz oranının düşmesi kapital birikmesine ve serbest rekabete bağlıdır. Yoksa yalnızca tedavüldeki paranın çokluğu faiz oranının düşmesine neden olmaz.

TURGOT, emeğin fiatı yani doğal ücretle, piyasada oluşan ücretin birbirinden ayrılması gerektiğini söylüyordu. Piyasadaki ücret arz ve talebe göre değişir. Doğal ücret ise, işçinin hayatını devam ettirebilmesi için gereken zorunlu masraflar civarındadır ve rekabetle bu masraf en aşağı dereceye düşer ve piyasa ücreti de bu doğal ücret etrafında döner. Halbuki HUME'a göre, ücret, işçinin zorunlu ihtiyaç sınırının altına düşebilir ve çok defa düşmektedir.

HUME'a göre tarih, toplumsal bilimler için bir deney alanıdır. O, bir incelemesinde şöyle diyordu: «Tarihin başlıca faydası, hayatın bütün hallerinde ve bütün durumlarında insan doğasının devamlı prensiplerini bulmaktır....» Bu açıdan o, toplumbilimin gerçek müjdecilerinden biridir.

SMİTH eserinde HUME için, devrin en büyük filozofu ve tarihçisi demektedir¹.

A. SMİTH Oxford'a, toplumsal sorunlar, ahlâk problemleri ve ilkeleri gibi konularla ilgilenen birçoklarının yaptığı gibi, papaz olarak yetişmek amacı ile gitmişti. Fakat, dünya görüşü ve ahlâk sorunlarına bakış biçimiyle, HUME'un felsefî şüpheciliğini benimsemiş olduğu için, Oxford'da 'Balliol College'daki hoca ve meslektaşlarıyla düşünsel anlaşmazlığa düşmüştü. Bu yüzden papazlık mesleğini bir kenara bırakıp, hocalık yapmağa karar verdi.

A. SMİTH, 1759 yılında yayınlanan «Ahlâksal Duygular Kuramı» (The Theory of Moral Sentiments) adlı kitabında toplumsal yapıda var olan doğal düzeni analiz etmektedir. O, insanın eylem ve davranışlarında rol oynayan üç tür itici gücü ele almaktadır; bunlar üç çift motif olarak şöyle sıralanabilir: a) Kendini düşünme ve sempati, b) Özgürlük isteği ve toplumsal kurallara uyma eğilimi, c) Çalışma alışkanlığı ve değişim (mübadele) eğilimi...

1 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Cilt. I Ankara 1945 s. 171.

SMİTH, bu üç çift doğal eğilim ve duygunun, toplum içinde, birbirini etkileyerek bir denge ve uyum oluşturduklarını söylemektedir. Bu denge sayesinde birey, kendi istek ve çıkarları peşinde koşarken, aynı zamanda başkalarının da iyiliğine yol açan sonuçlar yaratmaktadır². «İş bölümü yoluyla, bireyler kendi kazançlarını sağlamaya çalışırken, aynı zamanda toplumun da en yüksek düzeyde refaha erişmesinde rol oynarlar» görüşü, SMİTH'in daha Glasgow'daki derslerinde savunduğu ana düşünceler arasındadır.

SMİTH'in ahlak felsefesi üzerindeki görüşlerine derin etki yapan önemli kaynaklardan birinin, MANDEVİLLE adlı bir doğa bilgininin arıların hayatını inceleyen «Arıların Öyküsü» (Fable of the Bees) adlı kitabındaki analizler olduğu söylenir. İhtiyaçların çokluğunun ve çeşitliliğinin, arı toplumlarında bile, nasıl bir iş bölümü yarattığı, bu iş bölümü sayesinde, çokluk içinde birlik ve uyumun nasıl gerçekleştiği, bu eserde geniş biçimde açıklanmıştır. Aynı doğa yasa-sının, insan toplumlarında da geçerli olduğunu söyleyen SMİTH, bir ahlak felsefecisi olarak, başladığı inceleme ve analizlere, ekonomik olayların ve organizasyonun anlaşılmasına da yardım eden, yeni buluşlarla devam etmiştir³.

SMİTH, 1763 yılında, Duke of Buccleuch adlı bir İskoçyalı soynunun oğluna özel hoca oluyor ve Glasgow Üniversitesindeki görevinden ayrılıyor. «Ulusların Zenginliği» adlı kitabında her ne kadar türlü meslekler arasındaki kazanç ve gelir farklarını araştırırken, hocalığın düşük gelir getiren bir meslek olduğuna değinir. Bunda, hocalığın zevkli bir meslek olmasından dolayı, pek çok kişi için çekici bir çalışma alanı olmasının rolü bulunduğunu söyler. Bununla beraber, hocalığın her devirde böyle düşük bir gelir getiren bir meslek olmadığını, eski Yunanistanda sofistlerin, zengin Atina ailelerinin çocuklarına ders vermek suretiyle büyük paralar kazandıklarını hatırlar. Hatta Atina'da, Delphe Tapınağına, Sofistlerin başı sayılan GORGIAS'ın, kendi altın büstünü armağan edişinden, Antik Grek dünyasında hocalığın çok kazançlı bir meslek olduğu çıkarılabilir⁴.

2 YALÇIN, A. İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 176.

3 BARBER, W. History of Economic Thought, Penguin, London 1972, s. 24-26 HANEY, L. History of Economic Thought, Macmillan, New York, 1947 s. 207-213.

4 SMİTH, A. Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, George Routledge, London s. 106.

Bundan A. SMİTH'in daha fazla kazanç düşüncesiyle Üniversite hocalığını bırakıp, özel hocalığa geçtiği sonucunu çıkarmak yanlış olur. SMİTH bu sayede genç Dükle birlikte yabancı ülkeleri dolaşmak, dış dünya hakkındaki bilgi ve görgüsünü artırmak istemiştir⁵. TREVELYAN'ın, XVIII. yy. da İngiltere'de moda olduğunu söylediği turizm, yılda 40.000'in üstünde bir İngiliz yurttaşının Kara-Avrupa'sında geziye çıkışı ile de doğrulanmaktadır. Bu sayı, o dönemde İngiliz aydınlarının dış dünyayı nekadardaki merak etiklerini gösteren objektif bir göstergedir.

Gerçekten SMİTH, genç Dükle birlikte İsviçre'ye gitmiş ve burada uzun zaman kalarak, Avrupa'nın ve Fransa'nın ileri gelen düşünürleriyle tanışmış, görüşme ve tartışmalarda bulunmuştur. Fizyokratizmin 'Doğal Denge' düşüncesini, doğal bir düzen içinde oluşması gereken, insan ilişkilerinde, zora başvurmanın gereksizliği, doğanın cömertliği ve düzeni sayesinde, insanların geleceğine umutla bakabilecekleri yolundaki felsefelerini, görüşüp-tanıştığı DİDEROT, QUESNAY ve TURGOT ile içten paylaşmıştır. Ayrıca, kitabında, Fizyokratların hangi noktalarda yanlış olduklarını da ayrıntılarıyla açıklamıştır.

Ömrü boyunca serbest ticaret doktrinini savunmuş bir kimse- nin, hayatının son dönemini, görevi ticareti kısıtlama ve kontrol etme olan gümrük memurluğu ile geçirmesi kaderin ilginç bir cilvesi olsa gerek⁶.

Genel olarak denilebilir ki, A. SMİTH'in düşünceleri en çok uygulama alanı bulan fikir sistemlerinden biridir. Hemen hiç bir ekonomist, düşüncelerinin devlet adamları tarafından uygulandığına onun kadar şahit olmamıştır. WILLIAM PİTT, A. SMİTH'le sık sık görüşür ve ekonomik sorunlar hakkında onun düşüncelerinden yararlanırdı. A. SMİTH de onu beğenir ve dermiş ki: «Bu PİTT ilginç bir adam, benim düşüncelerimi benden daha iyi anlıyor.»⁷

Üç yaşındayken birkaç serseri tarafından kaçırılan A. SMİTH, bu olay için şunları söylemiştir: «Eğer bu serseriler o küçük çocuğu bırakmamış olsalardı, ulusların talihi üzerinde o kadar iyi etki yapan

5 YALÇIN- A. İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976, s. 177.

6 YALÇIN, A. a.g.e. s. 178.

7 BABANZADE, Ş. İktisadî Meslekler, İstanbul 1934 s. 88.

ve ileride de daha çok etki yapacak olan bu zeka gelişme olanağı bulamayacaktı ve kim bilir, belki de, bir haydut çetesinin başı olacaktı.»⁸

İngiltere'de, HOBBS'un ve LOCKE'un büyük eserlerinden sonra da, 'insan' hakkında araştırmalara koyulan başka düşünürler çıkmıştır⁹. Bu araştırmalar doğrultusunda iki belli başlı ilke, gittikçe daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır. Birinci ilke, 'insan'ın kendine daima bir haz aramak yada kendini bir acıdan sakınmak için hareket ettiğini söyleyen faydacı ilke. İkincisi ise, düşüncelerin çağrışımı ilkesi: İnsan zihninin işleyişini, bir düşünceyi bir başka düşünceye bağlayan güçlerin etkisiyle açıklamaktadır, bu ilke.

Söz konusu ilkeler, özellikle DAVID HUME tarafından, 'İnsan Doğası Üzerine İnceleme' (1738) isimli eserde geliştirilmiştir.

HUME, bu incelemesinde, ahlaksal yükümlülük sorunuyla karşı karşıya kalmıştı: İnsan sadece kişisel çıkarıya yönelmekteyse, ödev duygusunun varlığını nasıl açıklamalı?

Dine dayanmakta devam etmek isteyen ahlakçılara göre ahlaksal yükümlülük, bizlere iyiyi işleyip kötüden kaçmamamızı emreden Tanrı iradesinin ortaya çıkışından başka bir şey değildir.

Ama XVIII. yy. ın ileri düşünceli insanları, dini bir yana bırakmak kararındadırlar. Glasgow'da felsefe profesörlüğü yapan HUTCHESON'a göre bizde, fizik dünyayı tanımamızı sağlayan duygulardan başka, bizleri erdemli işleri yüce değer saymaya sürükleyen bir ahlak duygusu da vardır¹⁰.

HUME, «tanıklık edenlerde bir haz yada onay duygusu uyandıran her eylem yada ruh niteliği, erdemdir» diyor¹¹.

Ama HUME, bizim, çevremiz tarafından onaylanan işleri kendi çıkarımıza böylesine uygun düşüğü için erdemli bulduğumuzu söylemek istemiyor. Böyle bir teori bazan hiç çıkar gözetmeksizin davranışlarımızı ispatlayan günlük hayat deneyine aykırı düşerdi. Dola-

8 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Ankara 1945 C. I s. 172.

9 HALEVY, E. La Formation du Radicalisme Philosophique, C. I Paris 1901 ch. 1.

10 DENİS, H. Ekonomik Doktrinler Tarihi, (çev. A. Tokatlı) İst. 1973 C. I s. 188.

11 BREHIER, E. Histoire de la Philosophie, Kitap I. C. II Paris 1950 s. 421.

ysıyla de HUME'de, egoist ve altruist eğilimlerin bizde bir arada var oluşu sorunu çözülmemiş olarak kalmaktadır.

'Ahlaksal Duygular Teorisi'nde SMİTH bu sorunu, şu düşünceyi öne sürerek çözmeyi denemektedir: Davranışlarımızı güden şey, sadece kişisel çıkarımız değil, aynı zamanda başkalarının bu davranışlarımız hakkındaki yargısıdır. Çünkü karşımızdakilere duyduğumuz 'sempati', bizi onların yargısını kabul etmeye sürükler.

Bu zeki görüş, SMİTH'in mekanisist ve natüralist bir toplum görüşüne hiç tartışmasız katılmaya niyetli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu tereddüt, aynı kitabın başka bölümlerinde de gözükmektedir. SMİTH, bir yandan, temel olarak toplumun, bireyler arasında bir hizmet alış-verişi olduğunu kabul ediyor; ama aynı zamanda da, toplumsal düzenin zengin ve güçlü olanlara hayranlık duyma ve dolayısıyla onlara boyun eğme eğilimine dayandığını ileri sürüyor.

SMİTH şöyle yazmaktadır :

«Sınıf ayırımı ve toplum düzeni, bizdeki, zenginlerin ve büyüklerin tutkularına yakınlık duyma yeteneği üzerine kuruludur. Bizden üstün olanlar karşısında duyduğumuz alçak-gönüllülük, çoğu zaman, onların göstereceği teveccühün bize yarar sağlayabileceği şeklinde gizli bir bekleyişten değil, durumlarının onlara sağladığı avantajlar karşısında kapıldığımız hayranlıktan kaynak almaktadır»¹².

SMİTH burada 'bireyin yabancılaşması olgusunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. O'nun bütün bu düşüncelerinden çıkan sonuç, toplumun istenildiğince mükemmel olmaktan uzak kaldığıdır.

Hiç şüphe yok ki, «toplumun orta ve alt sınıflarında, liyakat ve saygınlığın yolu hemen daima servete açılmaktadır». Dolayısıyla bu sınıflarda yer alan bireylerin erdemli olmakta çıkarı vardır ve çoğu zaman da erdemlidirler¹³. Ama üst sınıflarda durum aynı değildir¹⁴. Sarayda, büyüklerin katında, işbirliğinin ve dalkavukluğun, liyakata ve yeteneği hemen daima bastırıldığını görürüz»¹⁵. Dolayısıyla

12 SMİTH, A. *Théorie des Sentiments Moraux*, (Fransızca çev.) Paris 1830 C. I s. 91.

13 SMİTH, A. a.g.e. s. 108.

14 DENİS, H. *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, İstanbul 1973 s. 189.

15 SMİTH, A. a.g.e., s. 109.

da şunu söylemek gerekir: «Servet tutkunları, arzuladıkları duruma ulaşabilmek için, hemen her zaman erdem yolunu terk etmektedir. Çünkü ne yazık ki servet yoluyla erdem yolu, çoğu zaman birbirine karşıttır»¹⁶.

Görülüyor ki SMİTH, bireysel çıkarların mekanik etkisi tarafından gerçekleştirilen ekonomik düzenle toplumsal adalet arasındaki karşıtlığın bilincindedir. SMİTH, toplumsal adalet diye bir problemin varlığını inkar eden, yada bu problemin ekonomik ilerleme sorunuyla birlikte kendiliğinden çözüldüğünü ileri süren fizyokratların tavrından çok uzaktadıdır. Ama gene de liberal bir açıyı savunmaktadır: Gerçekten de SMİTH, bir yandan, zenginliğin ardından koşma özgürlüğünün her türlü ilerlemenin vazgeçilmez koşulu olduğunu ileri sürüyor; öte yandan da, ekonomik özgürlüğün doğurduğu adaletsizliklerin belki de ilk bakışta sanıldığı kadar büyük ve dayanılmaz olmadığını açıklıyor.

SMİTH şöyle yazıyor :

«Büyükliğin ve zenginliğin sağladığı hazlar, elde edilmeleri için zorunlu bütün çaba ve zahmetlere değen soylu, güzel ve yüce şeyler olarak sarar insanların hayal-gücünü. ...Doğanın bizi bu konuda aldatması bile mutludur. Çünkü böylece düştüğümüz yanlış, etkinliğimizi kamçulamakta ve bizleri sürekli hareket durumunda tutmaktadır. Bizleri, toprağı binbir tarzda işlemeye, kütübeler yerine evler yapmağa, koca koca kentler kurmağa, bilim ve sanatları yepyeni buluşlarla mükemmelleştirmeğe sürükleyen, hep bu hatadır...»¹⁷.

Demek ki özgürlük, ilerlemenin koşuludur. Bunun yanı sıra özgürlüğün, toplumsal eşitsizliğin kaynağı olduğu da doğrudur. Ama SMİTH şimdi, toplumsal eşitsizliğe rağmen bireylerin, aşağı yukarı aynı hazları duyduğunu ileri sürüyor¹⁸.

SMİTH şöyle yazmaktadır :

«Zenginin midesi arzularıyla orantılı değildir. Kaba saba köylü midesinden daha fazla şey alamaz. Dolayısıyla ihtiyacından fazlasını dağıtmak zorundadır. Bütün insanlar arasında sadece zenginler, en

16 SMİTH, A. a.g.e. s. 112.

17 SMİTH, A. a.g.e., s. 338-339.

18 DENİS, H. Ekonomik Doktrinler Tarihi, Sosyal yay. İstanbul 1973 C. I s. 190.

lezzetli ve en az bulunur yiyecekleri seçer. Ama yoksullardan fazla yiyemedikleri için, bütün açgözlülüklerine ve bencilliklerine rağmen... yaptıkları işlerin ürününü en son emekçinin elemeğiyle bölüşürler. Gizli bir el onları hayat için zorunlu nesnelere ulaştırmaya sanki iter. Öyle ki, yeryüzü bütün insanlara eşit paylarla verilmiş olsaydı, bu üleşim bundan farklı olamazdı. Böylece zengin, hiç niyeti olmadığı halde ve farkına bile varmaksızın, toplumsal çıkara ve insan türünün çoğalmasına hizmette bulunmaktadır. Tanrı şu yeryüzünü bir avuç zengin adam arasında adeta bölüştürürken, kendilerine pay ayırmayı unutmış gözüktüğü kişileri ihmal etmiş değildir aslında; ve yoksullar da böylece, yeryüzünde yetişen bütün yiyeceklerden pay almaktadır...»¹⁹

SMİTH'in şu ana kadar kabul eder gözüktüğü 'faydacılık' (Utilitarisme) açısından baktığımızda, bu akıl-yürütmesi pek inandırıcı olmuyor: Çünkü toplumsal eşitsizliklerin, bireylerin elde ettiği maddî doyum olanakları bakımından büyük çapta ayrılıklar doğurduğu meydana vardır.

Ne var ki SMİTH, katkısız bir utilitarist değildir. Epikürosçu olmaktan çok Stoacıdır. Dolayısıyla de, manevî hazların maddî hazlardan daha önemli olduğunu kabul etmektedir. SMİTH bu konuda diyor ki :

«.... bir çit boyunca güneşte ısınan dilenci, aslında, dünyanın bütün hükümdarlarının arayıp da bulamadığı o barış ve tasasızlığa, adeta kendiliğinden sahiptir»²⁰.

Bu durumda SMİTH'e, öyleyse neden ekonomik ilerlemeye bu derece önem verdiği sorulabilir. Öyle ya: Mutlu olmamız için güneş ışığı yetiyorsa eğer, bilimlere, sanayie, ve eşitsizliğe ne ihtiyaç kalır ki? SMİTH insanlara, etkinliklerinin ereği olarak, aynı zamanda, hem zenginliğin elde edilmesini, hem de bilginliğin elde edilmesini öneriyor. Ne birini ne de ötekini kurban edemiyor. Belki bir yönden haklıdır da. Ama bu iki hedefin nasıl uzlaştırılması gerektiğini katıyen göstermiyor bize.

19 SMİTH, A. *Théorie des Sentiments Moraux*, Paris 1830, s. 340-341.

20 SMİTH, A. a.g.e. s. 341.

Böyle bir uzlaşma ortada olmayınca da, SMİTH'in toplum felsefesi, doyuruculuktan yoksun kalıyor ve daha çok, toplumsal adaletsizliğe bir 'boyun eğişin' damgasını taşıyor hale geliyor²¹.

SMİTH, zenginliğin bilgeliliğe genellikle yeğ tutulması karşısında üzüntü duyuyor. O şöyle yazmaktadır: «Bütün çağlarda yetişmiş filozoflar son derece haklı olarak, zenginliğe ve büyüklüğe, ancak bilgeliliğin ve erdemliliğin hak ettiği bir saygı ve hayranlıkla bakılmasından ve yoksullukla güçsüzlük karşısında tiksinti duyulmasından yakınmışlardır... Bilgeliliğin ve erdemlin gerçek hayranları, seçkin ve sınırlı sayıdaki bilgilerden ibarettir ancak. İnsanların büyük çoğunluğu ise, zenginlik ve büyüklük karşısında hayranlık ve hatta tapınma duyarlar.»²²

Ama aynı A. SMİTH, öte yandan, dünyadan el etek çekmeyi önerdiği için geleneksel Hıristiyanlığa şiddetle saldırır. SMİTH'e göre bu öğretisi :

«... sadece keşiflere ve onların alışkanlık ve törelerine sahip olanlara cennetin kapılarını açmakta; buna karşılık bütün kahramanları, devlet adamlarını, yasa koyucuları, şairleri, filozofları, yani bütün sanatları, destekleri, yardımları, tesellileri ve hayatın tüm süslerini bulup mükemmelleştirmiş olan kim varsa hepsini, cehenneme yollamaktadır»²³.

Bu durumda SMİTH, «Hıristiyanlığın önerdiği bu kaçamak yola sapmamak istiyorsak, dünyayı olduğu gibi kabul etmemiz gerekir» diyor.

Fizyokratlar, XVIII. yy. burjuvazisinin toplumsal görüşlerini biraz da safça bir rahatlık içinde açıklayan pratik adamlardı. Ve para tutkusu üzerine kurulu dedikleri bir doğal düzeni yüceltmekte, en ufak bir zorluk çekmemişlerdir. Oysa SMİTH, bambaşka bir insandır. Filozof olarak ilkeleri açısından, zenginliği her şeyden üstün tutmağa katıyen teşne değildir²⁴.

21 DENIS, H. a.g.e. C. I s. 191.

22 SMİTH, A. Théorie des Sentiments Moraux, Paris 1830 s. 106-107.

23 SMİTH, A. a.g.e. s. 240.

24 DENIS, H. a.g.e. C. I s. 192.

EKONOMİK ÇEVRE

Şimdi İngiltere'ye dönelim ve ekonomi biliminin bu ülkede XVIII. yy.ın ikinci yarısındaki durumunu incelemeye çalışalım. İngiliz düşünce hayatının bu dönemde ekonomi bilimi alanında yetiştirdiği en büyük düşünür ADAM SMİTH'tir. A. SMİTH'in eseri XIX. yy. ekonomik düşüncesini o kadar çok etkilemiştir ki, adeta kendinden önceki eserleri unutturmuştur.

A. SMİTH'in büyük eserini yayınladığı tarih, yani 1776 yılı, İngiltere'nin ekonomik hayatında büyük değişikliklerin başladığı bir döneme rastlamaktadır. Bu önemli değişikliklerin en temelli nedeni, bu dönemde ortaya çıkan teknolojik devrimdir.

XVIII. yy.ın ortalarında İngiltere'nin en belli başlı endüstrisi yün sanayii idi²⁵. Bu endüstri, bugün olduğu gibi belirli bölgelerde toplanmış olmayıp, bütün ülke yüzeyine yayılmış bir durumdaydı. Henüz bu işletmeler küçük çaplı olup, büyük işletme haline gelmemişlerdi. Kullanılan aletler çukruk, üreke ve iğ gibi basit el aletleriydi. Başlangıçta yün dokumacılığı ev sanatı düzeyinde bulunuyor ve sanatkâr nihayet yanına birkaç yardımcı işçi alabiliyordu. Büyük atelyeler ortaya çıkmaya başlayınca işçinin durumu da kötüleşmeye doğru gidiyordu. Çalışma saatları uzun olmasına karşılık, ücret çok azdı. Şu veya bu atelyenin kapanmasından ve üretimin kısıtlanmasından işsizlik başgösteriyordu. Kısaca söylersek, makina endüstrisinden önce başlayan ekonomik merkezleşme ile birlikte, XIX. yy.ın 'sosyal sorun'ları da kendini göstermeye başladı.

Dokuma sanayii hakkındaki bu kısa açıklamadan anlaşıldığı gibi 1760'a kadar endüstride ortaya çıkan gelişme, alet yapım teknolojisindeki değişiklikten doğmuyor, daha çok çalışma hayatının örgütlenmesinden, büyük üretimin başlamasından ileri geliyordu. O zamanlar büyük üretimin itici gücü, genişleyen ve yoğunlaşan ticaret olmuştu. XIX. yy. da endüstride ortaya çıkan devrimin nedeni ise teknolojik buluş ve değişikliklerdir.

Bu teknik devrimdir ki, büyük endüstriyi doğurarak, ticaret ve krediyi alabildiğine genişletti. XVIII. yy. da İngiltere'de ise, ge-

25 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Ankara 1945 C. I s. 163.

nişleyen ticaret ve zenginleşen tüccar, endüstri alanında atelyeler açtı ve bunlar eliyle endüstride büyük ilerlemeler oldu.

İngiliz ticareti XVII. yy. ve XVIII. yy. ın ilk yarısında büyük bir hızla genişledi. Daha 1700 yıllarında İngiltere'nin bir tek sömürgesi yoktu. Halbuki 1760'larda İngiltere'nin büyük bir sömürge imparatorluğuna sahip olduğunu görmekteyiz.

Büyük endüstri kurulmaya başladığı ve İngiliz dış ticareti hızla genişlediği bir sırada, İngiliz tarımı da büyük üretime geçiyordu. Kendi toprağını ekip-biçen bağımsız köylü sınıfı (Yeomen) gittikçe kaybolmağa başladı. Bu tür çiftçi-köylü 1773'e doğru hemen tamamen ortadan kalkmıştı²⁶. Devrin ekonomistleri büyük tarımı övüyorlar ve kırların, köylerin boşalmasını tehlikeli bulmuyorlardı. ARTHUR YOUNG şöyle diyordu: «Bana göre nüfusun önemi ikinci derecededir. Başka bir kaygıya kapılmaksızın topraktan mümkün olduğu kadar fazla ürün almağa çalışmalıdır... Toprağı Antik Roma'daki yöntemlerle ekip-biçen bir vilayetin çağdaş devlet için ne faydası vardır?... Böyle bir vilayet insan çoğaltmaktan ve yaşatmaktan başka ne işe yarar? Bizzat insanın hiç bir yararı yoktur...» Bu anlayışa göre insan modern devlet için ancak daha çok zenginlik üretmek koşuluyla bir anlam ifade etmektedir. İnsan hakkındaki bu anlayış, XIX. yy. ın ilk yarısında RİCARDO gibi bazı klasik ekonomistlerde de görülmektedir.

Ortaya çıkan bu tarımsal devrim, eski İngiliz köylerini çiftçi-köylülerden boşalttı. Kırsal kesimden göçen bu insanlar yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan büyük endüstri için insan kaynağını oluşturmuştur. Hele teknolojik ilerleme de başlayınca İngiliz endüstrisinde gerçek bir devrim başladı. Ve bu devrim diğer ülkelere de yayılınca yeni bir Avrupa ve Amerika doğdu.

Makinalaşma ilk defa dokuma ve maden endüstrisinde ortaya çıktı. İngiltere'de tekstil endüstrisinde ise makinalaşma 1760'dan sonra başlar. Bu pahalı ve teknik aletlerle üretim, ev-sanayii durumundaki işletmelerle uzlaşamıyordu. Endüstride daha ileri teknikler kullanılmaya başlanınca, en uygun yerlerde büyük üretim merkezleri doğmaya başladı. Bu tür üretim kapitalin önemini gittikçe arttırıyor ve alet ve makinaları daha da geliştiriyor. Kısa denilebi-

26 ERİŞİRGİL, E., a.g.e., C. I s. 164.

lecek bir zaman aralığı içinde ulus, endüstride büyük bir devrimin başladığını gördü. Üretim sınırsız artıyor, büyük girişimler genişliyor, kitle halinde ihracat yapılıyordu.

Dokuma sanatları içinde pamuk endüstrisinde başlayan makinalaşma geleneksel yün endüstrisine de yayıldı. Yün endüstrisi özellikle Yorkshire bölgesinde yoğunlaşmaya başladı. Tekstil endüstrisindeki devrimle birlikte, maden sanayiinde de büyük değişiklikler görüldü. 1750'ye doğru Huntsman, dökme çelik imal etti ve ilk modern çelikhaneyi kurdu²⁷. Madencilikte bu gelişmeler ortaya çıkınca, üretim kollarındaki makinalaşma daha da hızlandı. Sonraları büyük üretim yapan maden atelyeleri kuruldu ve İngiliz demir endüstrisi dünyaya egemen oldu. A. SMİTH'in ünlü kitabının yayımlanmasından üç yıl sonra ilk demir köprü, dört yıl sonra da, o zamana kadar düşünülmesi bile delilik sayılan ilk demirden yapılmış vapur yüzdürüldü.

Buhar gücünün makinalara uygulanması, bütün bu teknik ilerlemelerin bilimsel bir temele dayanma olanağını sağladı. Aslında buharın gücü eskidenberi biliniyordu. Fakat XVII. yy. a kadar bunun, üretimde bir iticü olarak kullanılması denenmemiştir. İlk önce Denis PAPİN ve Salamon CAUS, 1615 ve 1680'de, silindir ve pistonu işletmek için buhar kullandılar. NEWCOMEN, piston sistemi ile ilk tulumbayı icat etti. JAMES WATT (1736-1819) Newcomen makinasını geliştirerek, hava yerine buharı kullandı ve nihayet, rotatif hareketli pistonu bularak tekerleği döndürdü.

İlk buhar makinaları tahtadan yapılıyordu. Madenî kısmı pek azdı. Makina için tahtadan daha dayanıklı bir maddeye ihtiyaç vardı. Bu da ancak demir olabilirdi. Demir endüstrisindeki yukarıda işaret edilen gelişmeler buna olanak verdi. Bir demirhane müdürü olan Abraham DARBY, maden kömüründen kok yapmayı bulmuştu. XVIII. yy. ın ikinci yarısında, demirin eritilmesinde kok kullanılmış ve artık su, hava, orman ve ağaca ihtiyaç kalmaksızın motor gücü elde edilmiş oluyordu. Böylece endüstri, bu doğal enerji kaynaklarına tutsaklıktan kendini kurtarmıştı. Artık, demir, font, çelik büyük küteller halinde üretiliyordu²⁸. Bu makinalar, in-

27 ERİŞİRGİL, E. a.g.e., C. I s. 165.

28 ERİŞİRGİL, E. a.g.e. C. I s. 166.

sanın emrinde ve istenilen yerde çalıştırılan dilsiz köleler gibiydiler. Ta antik çağlardanberi radikal bir değişikliğe uğramadan gelen el-sanatları, gelişen iş-bölümü ile ve büyük üretimle modern fabrika endüstrisi biçimine dönüşüyordu. İlk önce İngiltere'de başlayan bu değişiklikler, sonraları Avrupa'nın başka ülkelerine ve Amerika'ya yayılınca, dünyanın eski düzeni baştanbaşa değişti ve zenginlik ve yoksulluklarıyla yepyeni bir dünya ortaya çıktı.

A. SMİTH, ünlü eserini düşünürken, bu büyük devrimin daha henüz ilk kıvılcımları görülüyordu. O daha, doğum sancıları içindeki bu yeni endüstri dünyasının toplumsal ve ekonomik sonuçlarını görececek durumda değildi. Fakat şurası bir gerçek ki, bu büyük değişikliklerin, o'nun ünlü eseri üzerinde önemli etkileri olmuştur²⁹.

Özetle diyebiliriz ki, her şeyden önce A. SMİTH'in eserleri, 1776 döneminin İngiltere'sini sergilemektedir. Bu tarihlerde İngiltere'de tarımsal devrim gerçekleşmiş, endüstriyel devrim ise yeni başlamıştır. Çünkü 1760'lara kadarki endüstriyel gelişme, teknik olmaktan daha çok ekonomik nitelik göstermektedir. Gelişme, daha çok, üretimin maddî araçlarında değil, çalışmanın örgütlenmesinde ortaya çıkacaktır. Ve bu aşamada endüstrinin çekicisi, hazırlayıcısı tüccar olmuştur. Henüz maşinizmin, güdücü gücüne doğru bir eğilim bulunmamaktadır. Bu gelişme daha sonra gerçekleşecektir. Bu sayede büyük bir koloni imparatorluğu kurulacak, dış ticaret son derece gelişecek ve sonuç olarak yeni endüstrilerin doğmasına olanak verecektir.

İşte bu dönemde A. SMİTH, toprak sahiplerine ve işçilere karşı derin bir sempati duymakta, tersine tüccar ve imalatçılara karşı ise, kuşkuyla bakmaktadır. Büyük eseri, «Ulusların Zenginliği»ni yazdığı 1776'dan önceki yıllarda, büyük değişmeler henüz başlamıştı ve endüstri devrimi daha, önemli sonuçlarını ortaya koymamıştı³⁰.

Anlıyoruz ki, Liberal Okul'un ilk büyük teorisyeni A. SMİTH, ülkesi olan İngiltere'nin o zamanki ekonomik ve düşünce strüktürünün etkisi ile, Fransa'da oluşmuş olan Fizyokratik doktrinin etkisi altında düşüncelerini oluşturacaktır³¹.

29 ERİŞİRGİL, E. a.g.e., C. I s. 167.

30 HAMİTOĞULLARI, B. Çağdaş İktisadî Sistemler, Ankara 1978 s. 115.

31 DELATOUR, Adam SMİTH, Sa Vie, Ses Travaux, Sa Doctrine, Guillaume, 1886 s. 130.

SMİTH, Fizyokratların etkisi altındadır. Hatta, 'An Inquiry into the nature and Causes of the Wealth of Nation' adlı ünlü eserini, Avrupa'da gezideyken Toulouse'da yazmaya başlamış ve QUESNAY'a ithaf etmeyi düşünmüştür³². KAZGAN'a göre A. SMİTH, Fizyokratların 'Doğal Yasa' felsefesinden ve küçük bir ölçüde de tarımcı eğilimlerinden etkilenmişti³³.

SMİTH'de temel düşünce şudur: Evrende bir doğal düzen, bir doğal kanun bulunmaktadır. Maksimum refah düzeyine varmak isteyen birey'e düşen iş, bu düzene uymaktan ibarettir. Çünkü ferdin, dolayısıyla toplumun 'otomatik' olarak maksimum yararını, bu mekanizmalar sağlamaktadır. Görüldüğü gibi Fizyokratların 'Doğal Kanunu'nu ve 'Doğa Özgürlüğü'nü SMİTH de savunmaktadır.

Psikolojik faktörleri gözetken A. SMİTH'e göre, kişilerin, özgür olmak, kendi kendini sevmek, geleneklere uymak, çalışmak ve bir diğeriyle değişime girişmek gibi, önemli duygular ve davranışları bulunmaktadır. Bundan ötürü, kişi, çıkarlarının nerede olduğunu, yine en iyi kendisi bilmektedir. Bu yüzden, kişi özgür olmalıdır ki, çıkarını en iyi biçimde seçebilsin ve gerçekleştirebilsin. Burada biri 'natüralist', diğeri 'optimist' olan iki ana anlayış görülmektedir. Buradan A. SMİTH, bu düzen ve ahengin, müdahalelerin olmadığı yani, özgürlüğün hüküm sürdüğü her yerde, ortaya çıkacağı sonucuna varıyor. Bu noktada A. SMİTH de, Fizyokratlar kadar metafizik bir düşünce biçimi içindedir. Bunun nedeni, Fizyokratlardan aldığı ve bireye 'Homo Economicus' niteliğini veren psikolojik unsurun işine katmış olmasıdır³⁴.

Kişinin bu psikolojik yönü dolayısıyla her insan, kendi durumunu ve geleceğini durmadan iyileştirmeye yönelmesi genel bir ahengi (uyumu) oluşturacaktır. Örneğin, bir girişimcinin, en fazla değeri olan bir malı üretmeye yönelmesindeki onu özendiren tek güç, kendi özel çıkarıdır. Bu ve diğer bütün durumlarda, hiç de düşünmüş olmadığı bir amacı, sanki 'görünmeyen bir el' tarafından

32 GONNARD, R. Histoire des Doctrines Economiques, III. ba. Librr. C.D.J. Paris, 1941 s. 127-128.

33 KAZGAN; G. İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, İst. 1969 s. 40.

34 HAMİTOĞULLARI, B. Çağdaş İktisadi Sistemler, Ankara 1978 s. 117.

gerçekleştirmiş olacaktır. SMİTH'e göre, kendi özel proje ve çıkarını gerçekleştirmek üzere faaliyete geçen kişi, dolayısıyla çoğu kez topluma hizmet etmektedir. Hem de bu hizmet, toplum için sosyal çalışmalar yapanlardan daha etkili olmaktadır. Burada, devlet müdahalesinin, bireysel girişimden, topluma daha az yararlı olduğu düşüncesi saklıdır. Zaten SMİTH, bu nedenlerle devletin rolünü, ulusal savunma, adalet ve kişisel girişimin yararlı görmediği işleri ve ekonomik faaliyetleri yapmaktan ibaret sayar³⁵.

Görüldüğü üzere, A. SMİTH'teki iyimserlik, natüralizm, bireycilik gibi egemen görüşler, Ekonomik Liberalizme ve Liberal Okul'un kuruluşuna götürecektir niteliktedir. Nitekim, Merkantilizme karşı eleştirilerini içeren «Ulusların Zenginliği» eserinin IV. cildinde, üretim ve çalışmayı sınırlayan 'Lonca' düzenini yermekte, monopol ve ayrıcalıkların kaldırılmasını istemektedir. Böylece A. SMİTH, Fizyokratlardan daha fazla 'Laissez-Faire'izmin savunucusudur. Toplum anlayışında bireye verdiği üstün yer ve değer, O'nu Liberalizme götürmüştür³⁶.

Zenginliğin kaynaklarını araştıran düşünür, bunu mal üretiminde ve özellikle 'çalışma'da bulur. Bilindiği gibi bunu Merkantilistler 'değerli madenler'de, Fizyokratlar ise 'toprak'ta bulmuşlardı.

A. SMİTH'e göre, her ulusun yıllık çalışması, herkese, yaşam için zorunlu olan bütün malların üretilmesini sağlayan ilk kaynaktır. İster yerinde tüketilsin, isterse, bu çalışmanın ürünüyle, diğer ülkelerden mal ve hizmet satın alınsın. Görüldüğü gibi O'na göre zenginliğin gerçek kaynağı 'çalışma' olmaktadır. Böyle olunca, asıl verimli olan, Fizyokratların ileri sürdüğü gibi sadece çiftçi sınıfı değil; fakat bütün ulusun çalışması olmaktadır.

İnsan topluluklarındaki bu işbirliği, kendiliğinden, fakat, 'iş-bölümü altında' gerçekleşmektedir. İşte ulusal gelirin yaratılmasında, bütün insanların işbirliği ancak, iş-bölümü sayesinde sağlanabilmektedir. Bundan başka iş-bölümü, çalışmanın etkinliğini, yeteneklerin gelişmesini, zamandan tasarrufu sağlamakta ve teknik icatları özendirilmektedir.

35 SMİTH, A. La Richesse des Nations (Fransızca çev.) 1859 V. kitap.

36 HAMİTOĞULLARI, B. a.g.e. s. 118.

Kısacası SMİTH diyor ki, mal ve hizmet üretimini çoğaltmak için, etkin bir iş-bölümüne, bol kapitale ve geniş bir piyasaya ihtiyaç vardır. Bütün bunların ilk koşulu ise, ekonomik özgürlüktür. Bütün bunlar, çalışma serbestisini, ve kapitalin serbest dolaşımını gerektirir³⁷.

ADAM SMİTH'İN YÖNTEMİ

SMİTH'in ünlü eserinde takip ettiği yöntem hakkında düşünce ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Acaba SMİTH, birtakım a priori temellerden hareket ederek birtakım sonuçlar mı çıkarıyordu? Onun eseri, bu tür çıkarımlardan mı ibarettir? Bir kelime ile SMİTH'in takip ettiği yol dedüktif bir yöntem midir? Yoksa SMİTH, olguların gözlenmesinden genel yargılar ve yasalar mı çıkarıyordu? O, ekonomi bilimine doğa bilimlerinin endüksiyon yöntemini mi uygulamıştır?

BUCKLE gibi bazı düşünürlere göre A. SMİTH'in yöntemi, genel prensiplerden sonuç çıkarmaktır. SMİTH, endüksiyon yöntemini kullanmadı ve zaten kullanamazdı. LESLİE'ye göre ise, SMİTH, hem dedüktif ve hem de endüktif yöntemi kullanmıştır. Acaba bu düşüncelerden hangisi doğrudur? Bize göre, SMİTH'in uyguladığı yöntem hakkındaki tartışmaları bir tarafa bırakarak, O'nun ünlü eserini incelediğimiz zaman şu sonuçlar ortaya çıkar :

1) A. SMİTH'e göre, ekonomik olguların en temel nedeni, her insanın kendi iç dünyasını gözlediği zaman saptayacağı şu bireysel ruh olgusudur: «Her insan bütün ömrü boyunca, kendi durumunu sürekli daha iyi hale getirmek ister». Birey psikolojisinin gözlenmesinden çıkan bu genel kural, toplumların ekonomik hayatlarının da kaynağıdır³⁸. SMİTH, 'Ahlaksal Duygular Teorisi' adlı eserinde şu düşünceyi ileri sürüyor³⁹: «İnsanlar arasında hiç sevgi bağı bulunmasaydı, hiçbir görev ve yükümlülük kuralı olmasaydı, yine de muhtaç oldukları hizmetlerin birbiriyle değişimi zorunlu olduğu için, toplum hali devam ederdi.» SMİTH, sonraki eserlerinde de hep aynı düşünceyi savundu. O'na göre, toplumda ekonomik hayatın temeli, in-

37 HAMİTOĞULLARI, B. Çağdaş İktisadi Sistemler, Ankara 1978 s. 119.

38 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Ankara 1945 C. I s. 174.

39 SMİTH, A. The Theory of the Moral Sentiments, London 1790.

sanların kendi durumlarını daha çok iyileştirmek için birbiriyle olan ilişkileridir. Eğer siz bir insanın kişisel çıkarına hitap ederseniz, istediğinizi yapmasının kendi çıkarına da olduğunu onu inandırırırsanız, ona istediğinizi yaptırırsınız. Bir pazarda malını satanın müşteriye söylemek istediği şey işte budur. Yani satıcı şunu demek istiyor: «Bana ihtiyacım olan şeyi veriniz, böylece siz de ihtiyacınız olan şeyi elde etmiş olacaksınız.»

İnsanın bu ruhsal eğilimini, ne maddî doğadaki farklar, ne ırksal ayrılıklar, ne de tarihsel gelişme derecesi değiştiremez. Tarihin her döneminde gördüğümüz insan, daima daha iyi bir duruma geçmek isteyen insandır. SMİTH eserinde, bu tipik adamın, her yer ve zamanda görülebilen, bu eğilime yönelik çabasını anlatır. Ama bazan insan elindekini israf da edebilir, yani tasarruf etmeyebilir. Fakat bu davranış insan ömründe ancak belirli bir an için geçerlidir. Ya da çok az insan böyledir. Genel olarak denilebilir ki, insanların çoğunun bütün bir ömür çabalarına, kendisi için daha iyi bir durumu hazırlama eğiliminin eğemen olduğu görülür. Bireyin kendi özel hayatında olduğu gibi, ulusların hayatında da refah ve huzuru oluşturan etken, birey ruhunun bu doğal eğilimidir.

Derhal şu soru akla gelebilir: Sadece birey doğasının güdüsüyle, sadece kendi durumunu iyileştirme amacıyla yapılan insan eylemi, nasıl oluyor da uyumlu bir toplum hayatı, kamu çıkarına uygun bir varlık oluşturuyor? SMİTH'e göre, bireydeki bu eğilim, tanrısal bir iradenin eseri olduğu gibi, insanlar böyle bir eğilimin etkisi altında hareket ettikleri zaman kendiliğinden bir toplum düzeninin oluşması da yine tanrısal bir planın gereğidir. Böyle olduğu için Tanrı, bireysel çıkarla, kamu çıkarı arasında tam bir uyumun bulunmasını istemiştir. Böylece insan kişisel çıkar duygusuyla hareket ederken, birbirleriyle anlaşmaya gittikleri yolun sonu hakkında bilinçli olmaya ihtiyaç duymaksızın kamu çıkarı kendiliğinden oluşur. Örneğin, bir atelyenin yöneticisi olan fert, başında bulunduğu işletmeyi, yabancı ulusların benzer sanatlarının üstüne çıkarmaya çalışırken düşündüğü şey, işinin güven altında olması ve daha fazla kazanç elde etmesidir⁴⁰. İşte bu durumda, adeta gizli bir el, onu, kendisinin hiçbir zaman aklına gelmeyen bir amaca yani kamu çıkarının gerçekleşmesine yöneltiyor.

40 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Ankara 1945 C. I s. 175.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, SMİTH'e göre toplumların ekonomik hayatı, bireyin kendi çıkarının güdüsüyle yaptığı hareketlerin sonucundan başka bir şey değildir. SMİTH, böylece, 'Wealth of Nations'da dedüksiyon yöntemini uygular görünmektedir.

2) Fakat bu eserin bir yönüdür. SMİTH, bireyin kendi durumunu sürekli iyileştirme eğiliminden, ekonomik olaylar arasındaki bağılıkları çıkardıktan sonra, tarihe ve gerçek olana bakarak, hayatta da, realitede de böyle olup-olmadığını araştırıyor. Örneğin, kendi durumunu iyileştirmek isteyen her bireyin eline geçen zenginlikten bir kısmını biriktirmesi ve bununla doğrudan doğruya veya dolaylı değiş-tokuşu (mübadeleyi) arttırarak kendi kişisel mutluluğunu oluşturmaya çalışması gerekir. SMİTH, kabul ettiği ilkeye göre doğru olan bu sonucun, günlük hayatta da, realitede de böyle olup-olmadığını araştırıyor. İngiltere'nin ekonomik hayatını yüzyıl yüzyıl göz önüne getirerek sunu görüyor ki, İngiltere'de tarım ve endüstri yüzyıldan yüzyıla git-tikçe iyileşmiştir. Bu gelişme ancak kapital birikimiyle mümkün olabilmiştir. Böylece yüzyıl yüzyıl ekonomik hayatı inceleyerek tarım ve endüstrinin geliştiğini ve buna paralel olarak kapitalin biriktiğini saptamak, SUART MİLL'in mantıkta 'bir arada bulunma' (Méthode Concordance) dediği bir tür 'tümevarım' yöntemidir ve SMİTH bu yöntemi büyük bir başarı ile kullanmıştır.

SMİTH, insanın «kendi durumunu sürekli iyileştirmek» eğiliminden şu sonucu çıkarıyor: Birey kendi başına serbest bırakılırsa, yalnız sürekli kapital birikimi olmaz, aynı zamanda kapital en verimli olan üretim dallarına yatırılır. Böylece hem kapital sahibinin ve hem de ulusun çıkarı en iyi biçimde sağlanmış olur. A priori bir usa-vurma ile bu sonucu çıkaran A. SMİTH, ünlü eserinin dördüncü kitabında bunu olgularla doğrulamaya çalışıyor. Burada, siyasal yönetimlerin kapitali, gerek belirli üretim dallarına yöneltmek, gerek bazı alanlarda kullanılmasına engeller koymak biçiminde uyguladıkları politikalarını karşılaştırmalı bir şekilde inceliyor. Endüstri ve ticareti geliştirmek için, devletlerin ithalatı engelleyen, ihracatı özendirilen Merkantilist politikalarının ve bu yoldaki ticaret anlaşmalarının, sömürge sisteminin, yada tam tersine tarımsal teşvik önlemlerinin karşılaştırmalı incelemesini yapıyor⁴¹. Ve böylece tarihsel ol-

41. ERİŞİRGİL, E. a.g.e., C. I s. 176.

gular hakkında yaptığı bu karşılaştırmalardan şu sonucu çıkarıyor: Tarımın, diğer üretim dallarından üstün olduğunu düşünüyor ve hükümetlerin tarımı geliştirmek için aldıkları önlemlerin yanlış olduğunu ve bu önlemlerin çiftçiliğin gelişmesini engellediğini söylüyor. Böylece SMİTH, insan psikolojisine dayanan genel kurallardan çıkardığı sonuçları olaylarla karşılaştırarak doğru olup-olmadıklarını araştırıyor ve yanlış olduğunu göstermek istiyor.

Görüldüğü gibi SMİTH, hem genel kurallardan sonuç-çıkarma yöntemini, hem de olaylardan genel yargılara varma metodunu kullanmaktadır. Bize göre, bu iki yöntemi beraber kullanmakta MON--TESQUİEU'yü örnek almış olabilir.

Böylece iki yöntemi birlikte kullanarak A. SMİTH, ekonomi bilimi için yeni bir dönemi başlatmıştır. SMİTH'le birlikte, ekonomi hakkında bilgilerimiz, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, pozitif bilgi ve bulgular olmağa doğru yönelmiştir. Doğa bilimlerinde önce olaylar gözlenir ve sonra bazı sonuçlara, kurallara ve kanunlara varılır. Daha sonra, bu gözlem ve deneylerde yanlış-yanılmadığımızı anlamak için, bu sonuçlar ve kanunlar, daha önceleri kabul edilmiş olan genel kanunlardan ve matematik bağıntılardan çıkarılmak istenir. Halbuki SMİTH böyle yapmıyordu. Kendisi önce, kabul ettiği genel yargılardan sonuçlar çıkarıyor, sonra da bu sonuçların doğru olup-olmadığını araştırmak için tarihsel olaylara ve kendi yaşadığı devrin ekonomik hayatına bakıyor. Bu yüzden A. SMİTH, birtakım yargılarında yanlışlara düştü. Sonraları bu iki yöntemi SMİTH gibi kullanan MALTHUS da aynı hataları yapmaktan kurtulamadı. Ama suna da işaret edelim ki, o devirde toplumsal bilimler günümüzdeki kadar gelişmediği için bu iki ekonomi bilgininin bilim yöntemlerini doğa bilimlerinde olduğu gibi kullanamamalarını mazur görmelidir⁴².

A. SMİTH, 'tümdengelim' ve 'tümevarım' yöntemlerini karışık olarak kullanıyor. Kendisinden sonra onun eserinin etkisinde kalanların bir kısmı bu yöntemlerden birine, bir kısmı da diğerine önem verdiler. Felsefe tarihinde de bunun örneklerini görüyoruz. Örneğin ünlü İngiliz filozofu LOCKE, kitabında hem deney-üstü a priori yargılardan çıkarak evreni açıklamaya çalışmış, aynı zamanda psiko-

42 ERIŞİRGİL, E. a.g.e. C. I s. 177.

lojik olaylardan kanunlar ve genel yargılar çıkararak bunları diğerleriyle birleştirmek istemiştir. Sonraları LOCKE'un etkisi altında kalanlardan bir kısmı bu iki yöntemi bir arada kullanmak istemedikleri veya kullanamadıkları için, bir kısmı LOCKE'a dayanarak 'transcendantal' felsefeye yönelmişler, diğer bir kısım düşünür ise, yine LOCKE'un fikirlerini öne sürerek 'amprizm' yoluna girmişlerdir. SMİTH'i takip eden ekonomistlerin durumu da aynı olmuş ve böylece onlar ayrı ayrı düşünce yollarını izlemişlerdir.

SMİTH, ekonomik hayatta var olduğunu kabul ettiği 'doğal kanun'dan ne anlıyordu? Onun doğal kanun anlayışını, ekonomi bilminde kullandığı yöntemle sıkı bir biçimde bağlı olduğu için gözden geçireceğiz. SMİTH, ekonomi alanında var olan doğal kanunu, Fizyokratlar gibi metafizik bir prensibe değil, psikolojik olgulara dayandırmak istedi. O'na göre insanları belirli bir davranışa iten, belirli bir işi yapmaya yönelten en güçlü duygu ve eğilim, onların buldukları durumdan daha iyi bir durum ve yaşayış istemeleridir⁴³. Kişisel çıkar dediğimiz bu eğilim ve duygu, bizi ekonomik anlamda çalışmaya iten manevî bir enerjidir. İşte doğal kanun, bu manevî enerji ile, onun sonucu olan ekonomik olaylar arasındaki devamlı ilişkilerdir. Her ne kadar çeşitli toplumsal durumlardan doğan koşullar, örneğin gelenek, görenek ve yasalar insan davranışının normal yönünü az-çok bozar. İşte ekonomi alanında doğal kanunu bulmak ve bilmek için, bu koşulları ortadan kaldırmak ve yalnızca kişisel çıkar güdüsüyle hareket eden insanın davranış biçimine bakmak gerekir. Fizik bilimlerinde de böyle yapıyoruz. Örneğin bir cisim düşerken türlü etkiler altındadır. Biz yerçekimi kanununu bulabilmek için, diğer etkileri bir tarafa bırakarak yalnız yer çekimine bırakılmış bir maddî noktanın, yerin merkezine doğru nasıl düştüğünü araştırıyoruz. İşte bunun gibi, ekonomi bilminde de yalnız çıkar güdüsüyle hareket eden insanın doğal davranışlarını bulmalıyız. Nasıl yerçekimi bütün maddî dünya için genel-geçer ise, çıkar duygusu da, nerede oturursa otursun, ne durumda bulunursa bulunsun bütün insanlar için genel-geçerdir. İşte bunun gibi, çıkarı yönünde davranan insanla, onun ekonomik eylemleri arasındaki ilişki de her devir ve her çevre için aynıdır ve değişmez. Ne ırk ayrılıkları ve ne de tarih bu ilişkinin özünü bozamaz. Eğer bu doğal kanun insanlar tarafından

43 ERİŞİRGİL, E. a.g.e. C. I s. 178.

bozulmazsa, ekonomik bakımdan yeryüzüne doğal bir düzen egemen olur. Ekonomi alanındaki bu doğal düzen, Tanrının evren hakkındaki iradesinin bir parçası, bir unsurudur. Onun için devletlerin ekonomi politikaları bu doğal kanunlara uygun olmalıdır. Üretim ve değişim özgürlüğünü savunan ünlü «Bırakınız yapsın, bırakınız geçsin» kuralı, ekonomik bakımdan çıkarına yönelen insanın serbest bırakılması gereğini anlatır ve bunu değiştirmenin doğal düzene uymayacağı ifade eder.

A. SMİTH'in bu doğal kanun anlayışının bilimsel değeri nedir? Her şeyden önce, O'nun doğal kanun anlayışı, Fizyokratların doğal kanun anlayışlarına göre gerçeğe doğru atılmış bir ileri adımdır. Çünkü Fizyokratlar ekonomik hayattaki doğal kanunu isbat edilemeyecek bir metafizik kurala dayandırdıkları halde, SMİTH bunu daha gerçek, daha bir deney alanımız içinde olan bir psikolojik durumun, yani çıkar duygusunun gereği saymaktadır⁴⁴. Ayrıca SMİTH, kişisel çıkarlarla kamu çıkarı arasında da bir uyum olduğunu söylüyor. Bu son düşünce bir inanç olduğu için isbatı mümkün değildir. Ayrıca, her devir ve toplumda, insanları güden eğilimlerin en güçlüsünün kişisel çıkar olduğu da, sosyolojik ve etnolojik incelemelerin verilerine yer yer uygun düşmemektedir.

Yalnız şuna işaret etmek gerekir ki, A. SMİTH, geniş tarih bilgisi sayesinde, insanların bazan çıkar duygusuna ters davrandıklarını da görmüştür. Halbuki kendisinden sonra gelen düşünürler, O'ndan miras olarak aldıkları «Yalnız çıkarına yönelen insan tipi»nin davranışlarına göre ekonomik kanunlar bulmağa çalıştılar ve böylece ekonomik hayatın toplumsal hayattan ayrı bir niteliği olduğunu sandılar. Daha da kötüsü onlar, toplumsal olayların ekonomik olaylar üzerine olan etkisine gereken önemi vermediler⁴⁵.

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ

'Ulusların Zenginliği' eseri, herşeyden önce açık, güzel ve anlaşılması kolay, edebî bir üslupla yazılmıştır. Devrinin sömürge rejimini, ticaret kumpanyalarını, merkantilist sistemi, para sorunlarını

44 ERİŞİRGİL, E. a.g.e., C. I s. 179.

45 ERİŞİRGİL, E. a.g.e. C. I s. 180

ve vergileri öyle açık bir ustalıkla ele almıştır ki, karşısındakileri, okurlarını büyük bir çaba harcamalarına gerek kalmaksızın ikna edebilmiştir⁴⁶. İkincisi, A. SMİTH'in ünlü eseriyle birlikte, ekonomik alandaki bilgi ve çalışmalar, dağınıklık ve tutarsızlık aşamasını geçmiş ve ekonomik düşünceler bir bilim durumuna gelmiştir⁴⁷.

A. SMİTH, Glasgow Üniversitesinde okuttuğu 'Ahlaksal Duygular Kuramı' derslerinde; «Şu dünyadaki bütün uğraşı ve çabaların amacı nedir? ... Bütün bu açgözlülükler, tutkular, zenginlik, güç ve şöhret peşinde koşmalar niye? ...» diye sormuştu. İşte o, 'Ulusların Zenginliği'nde bu soruların yanıtlarını vermeye çalışıyor. Ona göre, bütün bu çabaların amacı, tek tek insanları ve bir bütün halinde insan topluluklarını, varlığa, bolluğa ve huzura kavuşturmak; yoksulluk ve yokluktan kurtulmalarını sağlamaktır. İşte ekonomi biliminin görevi de bunun yollarını göstermektir.

«Her ülke ekonomi politikasının amacı, o ülkenin zenginlik ve gücünü arttırmaktır. ... Başka bir deyişle, toprak ve iklimin koşulları ile, diğer ülkeler karşısında durumlarının elverdiği oranda, ulusların tam zenginliğe ulaşmalarını, ... bütün geçim araçlarıyla ve gerekli mallarla en iyi bir biçimde donatılmalarını sağlayacak yöntemleri ve yolları halka ve devlet adamlarına anlatmaktır. Çünkü ekonomi biliminin görevi :

- 1) «Bir ülke halkına bol geçim araçları sağlamak,
- 2) «Devletin kamu hizmetlerini yürütebilmesi için yeterli gelir sağlamak ve bunun yollarını öğretmektir»⁴⁸.

'Ulusların Zenginliği' işte bu amaçla yazılmıştı. Bu bakımdan o, şiddetle eleştirdiği Merkantilistlerle aynı anlayış içinde idi. Merkantilistlerden farkı, izlenecek yöntem ve yollarla, alınması gereken önlemler konusundadır⁴⁹.

Daha önce, ARİSTOTELES'in 'genel iyilik' (Eudaemonia) kavramından hareket eden EARL of SHAFTESBURY (1671-1713), top-

46 GİDE, C. et RİST, C. Histoire des Doctrines Economiques, Paris 1957 s. 70

47 GİDE, C. et RİST, C. a.g.e. s. 68.

48 SMİTH, A. Milletlerin Serveti, Giriş; Kitap I, B: IX: Kt: II, B: X; Kt: IV.

49 ULUTAN, B. İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978 s. 240

lum halinde yaşayan insanlarda, hemcinslerine karşı yakınlık ve dostluk duyguları doğacağı; her insanın kendi çıkarını ve iyiliğini, başkalarının iyiliği ile değerlendireceği için başkalarına yardımdan zevk duyar olacağı tezini işlemiştir. Ona göre insanlarda 'altruizm' (başkalarını düşünme) en önemli etkenlerden biri idi.

A. SMİTH'in hocası HUTCHESON (1694-1747) da, Glasgow Üniversitesindeki ahlak derslerinde altruizmi, genel mutluluğu, utilitarianist bir görüşle «en yüksek sayı için en büyük iyilik» kurulumunu, felsefesinin temel ilkelerinden biri yapmıştır. A. SMİTH, 'Ahlaksal Duygular Teorisi'ni yazarken, hocasının kuvvetli etkili altında kaldı.

'Ulusların Zenginliği'ni iyi anlayabilmek için, 'Ahlaksal Duygular Teorisi'ne egemen olan ilkeleri kavramak gerekmektedir. Bu eserde SMİTH, insanların eylem ve davranışlarının, aşağıdaki 6 eğilimin kuvvetli etkisi altında oluştuğunu savunmuştur :

- 1) İnsanların kendilerini sevmeleri yada 'Ulusların Zenginliği'ndeki deyim ile 'kişisel çıkar'.
- 2) Mülkiyet duygusu.
- 3) Sempati yada SHAFTSBURY'ye göre altruizm; genel iyilik sevgisi.
- 4) İnsanların maddi durumlarını düzeltmek ve daha da iyileştirmek çabası ile sürekli çalışma alışkanlıkları.
- 5) Özgür ve serbest olmak isteği.
- 6) Mal değişimi ve trampa eğilimi.

İşte yukarıdaki eğilimler, A. SMİTH'in düşünce derinliğine ve 'Ulusların Zenginliği'nin iç-örgüsüne tamamen egemen olmuştur. Bu eğilimler, savunuculuğunu yaptığı 'Doğal Liberalizm' ve 'Serbest Rekabet' politikasının da temellerini, dayanaklarını oluşturmuştur⁵⁰.

«ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ»NİN PLANI

Tam adını «Milletlerin Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Üzerinde Araştırmalar» (Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations) diye Türkçeye çevirebileceğimiz SMİTH'in bu

50 ULUTAN, B. a.g.e. s. 241.

ünlü eserinin yazılması on iki yıldan fazla sürmüştür. Eser, beş ayrı kitaba bölünmüştür ve bölümlerin başlıkları şöyledir⁵¹:

- I. KİTAP : Emegün Üretim Gücünü Artıran Faktörler ve Üretimin Dağılışı,
- II. KİTAP : Kapitalin Niteliği, Birikimi ve Kullanılışı,
- III. KİTAP : Çeşitli Milletlerde Bolluğun Farklı Gelişimi,
- IV. KİTAP : Ekonomide Çeşitli Sistemler.
- V. KİTAP : Hükümdarın ve Cumhuriyetin Gelirleri.

A. SMİTH'in kitabı düzenleniş bakımından günümüzde yazılmış bir ekonomi kitabına hiç benzemez. Eserin düzenleniş biçimi, bir bilim kitabında sakınılması gerekli kusurlarla doludur. Hatta eser şöyle bir okunduğu zaman, sistematik bir yapı izlenimi bile bırakmaz. Yararlı olmakla birlikte, konu bakımından gereksiz görülecek bir sürü tarihsel ve siyasal bilgi, çeşitli konular içinde gelişigüzel serpiştirilmiş gibidir. Her konunun kitapta bulunduğu yer, o konunun önemine uygun olduğu da söylenemez. Bu kusurlardan dolayı bazı düşünürler, eserin türlü kısımları arasında bir birlik olmadığını söylerler, hatta bazıları eseri birtakım inceleme ve makalelerin yanyana getirilmesinden oluşmuş gibi görürler. Bu son iddianın doğru olduğu söylenemez. Eser dikkatle okunduğu zaman, İskoçyalı büyük düşünürün, her bir konuda aynı görüşü egemen kılmak istediği anlaşılır. Bir eser, her kısmında aynı temel düşünceyi egemen yaparsa, elbette onda gerçek bir türdeşlik (homogénéité) var demektir.

Herseyden önce SMİTH, eserinin adını «Milletlerin Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri» koymakla, incelemek istediği konuyu tam bir şekilde sınırlandırmıştır. O, bu sınır içindeki konuları, birbirine eşit olmayan beş kitap, daha doğrusu beş kesim içinde incelemektedir.

Eserin daha ilk cümlesinden anlıyoruz ki, SMİTH 'zenginlik' sözcüğünden, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan ve trampa edilebilecek olan şeyleri anlamaktadır. Ashında eserde 'zenginliğin' açık bir tanımı yoktur. SMİTH çoğunlukla kavramları tanımlamaktan kaçınmıştır. Fakat daha ilk satırları okumaya başladığımız zaman,

51 YALÇIN, A. İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 178.

SMİTH'in 'zenginlik'ten ne anladığını, açık-seçik yazmak endişesi içinde olduğu belli olmaktadır. Bu davranışıyla o, kendisini Merkantilist düşünürlerden daha baştan ayrı tutmak istemektedir⁵².

Yine eserin ilk sayfalarından anlıyoruz ki, bir milletin bir yıllık geçimi için gerekli olan ürünler, o milleti oluşturan bireylerin emekleri sonucudur, yada böyle emekle oluşmuş ürünün trampasıyla elde edilmiştir. Eserin ilk sayfası okununca, SMİTH'in üretimde tek unsur olarak insan emeğini kabul ettiği sanılır. Halbuki o, diğer konularda 'doğa'nın ve 'kapital'in üretimdeki önemini uzun uzadıya belirtir. Öyleyse neden SMİTH, eserinin daha ilk sayfasında «insan emeği» üzerinde durma ihtiyacını duymuştur. Bunun sebebi ortadadır. Çünkü SMİTH kendisini, zenginliğin tek kaynağını doğa ve top-rak sayan Fizyokratlardan ayırmak ve onlardan ayrı düşündüğünü göstermek istemiştir. O, okuyucusuna daha ilk sayfada kendisinin ne Merkantilist ve ne de Fizyokrat olduğunu, ekonomik konuları yep-yeni, orijinal bir açıdan incelemek arzusunda bulunduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Madem ki bir milletin yıllık ihtiyacı, o millet bireylerinin yıllık emekleri ürünleriyle yada bu ürünlerin trampasıyla elde edilen eşyadan sağlanır, o halde emeğin ürünleri yada bu ürünlerin değişimi ile elde edilen eşya, bunları kullanacak olanların ihtiyaçlarına uygun olursa, millet de ihtiyacı ve konforu için gerekli eşyaya sahip olur, aksi halde millet, bu ürünlerden az yada çok yoksun demektir.

SMİTH'e göre insanların ihtiyaçlarını karşılayan ve konforlarını sağlayan eşyanın çok üretilmesi; a) emeğin iyi örgütlenmesine, b) çalışanların sayısının çokluğuna bağlıdır. İşte SMİTH, bir ülke zenginliğinin onu kullananların ihtiyacı oranında olmasını sağlayacak olan bu iki nedeni, eserinin ilk iki kitabında incelemektedir. Böylece birinci kitabın konusu, emeğin verimini artıran etkenlerle, doğal durumda üretimin milletin çeşitli tabakaları arasında paylaşılma biçimidir. İkinci kitabın konusu ise, çalışanların sayısını artıracak olan kapitalin niteliği, birikimi ve kullanım yöntemleridir.

Avrupa uluslarında emeğin örgütlenme biçimi aynı değildir. Bu ulusların bazılarında ve bazı dönemlerde kentli ve bazı zamanlarda ise köylü emeğine, devletlerin ekonomi politikaları açısından özendi-

52 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Ankara 1945 C. I s. 181.

rilmiş ve önem verilmiştir. Hatta aynı ulusun ekonomi politikası, zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Bu yüzden SMİTH, üçüncü kitapta, ülkelerin ekonomi politikaları tarihini ve dördüncü kitapta ise, kendinden önceki düşünürlerin ekonomik doktrinlerini anlatıyor ve eleştiriyor. Beşinci kitabın konusu, kaynakları ve kullanım biçimleri bakımından devlet gelirleridir. Görüldüğü gibi, eserin planında SMİTH'in düşüncesine uygun sistematik bir düzen vardır⁵³.

Analizlerinin inceliği, üslûbunun kolaylığı, bilgi genişliği, akıl-yürütüşündeki alçak-gönüllülük ile bu ilginç eser, ekonomi biliminin gerçekten o güne kadar yayımlanmış ilk ansiklopedik kitabını oluşturmuş ve bu yüzden yazarı SMİTH, bir yüzyıl boyunca biliminin babası unvanını su götürmez bir biçimde taşımıştır⁵⁴.

ADAM SMİTH; ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ⁵⁵ (The Wealth of Nations)

BİRİNCİ KİTAP

Emeğin üretici güçlerini geliştiren
nedenler ile emek ulusal-ürününün çeşitli
halk tabakaları arasındaki doğal
dağılımın bağlı olduğu düzen hakkında

BÖLÜM I.

İş Bölümü Üzerine

«Emeğin üretici güçlerindeki en büyük gelişimin ve bir yerde, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın, el-yatkınlığının ve kavrayışın çoğu, anlaşılan, 'İş Bölümünden' ileri gelmiştir.

53 ERİŞİRGİL, E. a.g.e., C. I s. 182.

54 GEMÄHLİNG, P. Büyük Ekonomistler, (Çev. Z. Uray) İstanbul 1939 s. 95

55 SMİTH, A. Milli Eğitim Bakanlığı, İngiliz Klasikleri: 56 (çev. H. Derin) İstanbul 1948 C. I

İş Bölümü'nün, toplumun genel çalışması üzerindeki etkileri, bu etkilerin belirli birkaç sanayi eşyasında kendini nasıl gösterdiği gözden geçirilirse, daha kolaylıkla anlaşılabilir. Çoğunlukla, 'iş bölümü'nün önemli sayılamayacak bazı endüstrilerde en ileri dereceye vardırılmış olduğu sanılmaktadır. Aslında, bu endüstrilerde iş bölümü, belki de daha önemli endüstrilerdekinden ileri götürülmüş değildir. Şöyle ki, sadece az sayıda insanın ufak-tefek ihtiyacını karşılayan küçük endüstrilerde çalıştırılan işçilerin toplamı, ister-istememez, azdır⁵⁶. Aynı iş-kollarında çalıştırılanlar, çoğunlukla, aynı işyerinde bir araya getirilip, toplu halde gözaltında bulundurulabilir. Tersine, büyük halk kitlelerinin geniş ihtiyaçlarını karşılamaya özgü büyük endüstride ise, herbir ayrı işkolu o kadar çok işçi çalıştırır ki, bunların hepsini aynı işyerinde bir araya toplamak olanaksızdır. İlk bakışta, yalnız bir tek işkolunda çalıştırılanlardan fazlası pek görülemez. Şu halde, bu endüstrideki iş, daha önemsiz nitelikteki endüstriye göre, daha çok parçaya ayrılmış olabilir ama, buradaki bölünüş ötekindeki kadar belli değildir; dolayısıyla de, bunun pek daha az farkına varılır.

«Bundan dolayı, pek ufak olmakla birlikte, iş-bölümünün çoğunlukla göze çarptığı bir endüstriden, iğnecilik sanatından, bir örnek verelim.

İş-bölümü ile ayrı bir sanat haline gelen bu iş için yetişmemiş; (icadına, belki de aynı iş-bölümünün sebep olduğu) o iş için gerekli aletlerin nasıl kullanıldığını bilmeyen bir işçi, yeteneğinin son kertesine kadar çalışmakla, günde belki bir iğneyi güç yapar; yirmi iğneyi ise hiç yapamaz. Üstelik, şimdiki yapılış şekli ile, bu iş, başlıbaşına bir sanat olduğu gibi, birçoğu yine ayrı bir iş olan, bir sürü kollara ayrılmıştır. İşçinin biri, teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltilir, bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Baş yapmak bile iki üç ayrı işlemi gerektirir. Baş tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri parlatmak bir başka iştir⁵⁷. İğneleri kağıtlara sıralamak bile, başlıbaşına bir sanattır. Kısacası, oldukça önemli olan iğne yapma işi, böylelikle aşağı-yukarı, on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Bazı fabrikalarda bütün bu işleri, başka başka işçiler yapar. Bazı işyerlerinde ise, aynı

56 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 3

57 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 4.

işçi, bu işlerin bazan ikisini, üçünü birden yapar. Ben, yalnız on işçi çalıştırdığı için, bir kısım işçilerin bu işlemlerden ikisini, üçünü birden yaptıkları, bu çeşit bir fabrika gördüm. Pek basit, bu yüzden gerekli alet-edevat bakımından kötü donatılmış olmasına rağmen, işçiler sıkı çalışınca, birlikte, günde on iki libre kadar iğne yapabiliyorlardı. Her librede, dört binden fazla, orta-boy iğne bulunmaktadır. Demek ki, bu on iki kişi, hep birlikte, günde, kırk sekiz binden fazla iğne yapabilmekte idi. Böylece, kırk sekiz binin onda birini yapan her işçi, günde, dört bin sekiz yüz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa ki, bu işçiler, birbirine bağlı olmadan ayrı ayrı çalışsalar, ve bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalardı, bu işçilerden her biri, günde teker teker, değil yirmi iğne, belki bir tek iğne bile yapamayacaklardı. Yani, yaptıkları çeşitli işlemlerin uygun bölüşümü ve birleşimi sonucunda, şimdi başardıklarının iki yüz kırkta birini muhakkak, dört bin sekiz yüzde birini, ihtimal ki, beceremeyeceklerdi.

«Başka her sanat ve endüstride iş-bölümünün etkileri, şu pek ufak istekileri andırır. Ne var ki, bunların birçoğunda iş, ne bu kadar ince bölümlere ayrılabilir, ne de işlem bakımından, bu derece basitleştirilebilir⁵⁸. Ancak, iş-bölümü, her sanata ne kadar sokulabilirse, emeğin üretici gücünü o oranda artırmaktadır. Çeşitli sanatlarla çeşitli işlerin birbirinden ayrılmasının bu 'üstün yararı' dolayısıyla olduğu anlaşılmaktadır.

«Bu işlerin birbirinden ayrılması, genellikle, çalışmanın ve gelişmenin en yüksek düzeyinden yararlanan ülkelerde, çok ileri götürülmüş bulunmaktadır. Çünkü, topluluk henüz yerinde sayarken bir tek adamın gördüğü iş, toplumun daha ilerlemiş bir durumunda, birkaç kişinin işi olmaktadır. İlerlemiş her toplulukta bir çiftçi, genel olarak bir çiftçiden başka bir şey değildir. Fabrikatör ise, sırf fabrikatördür. Bir endüstri eşyasını tamamlamak için gereken emek de, hemen her zaman çok sayıda işçi arasında bölüşülür. Keten ve yünü yetiştirenden, bezi ağartıp perdahlayacak, yahut kumaşı boyayıp parlatacak olana varıncaya kadar, bez ve yünlü endüstrisinin her kolunda kaç türlü sanat işe karışır. Gerçekte, çiftçiliğin niteliği, inceden inceye iş-bölümüne; bir işin diğerinden büsbütün ayrılmasına, endüstride olduğu kadar elverişli değildir. Çoğu zaman, doğrama-

çalık ile demircilik sanatlarının birbirinden ayrıldığı biçimde, hayvan-besicisi ile ekin-yetiştiren çiftçinin işini birbirinden tamamen ayırmaya olanak yoktur. İplikçi, hemen her zaman dokumacıdan ayrı bir kimsedir. Oysa ki, çift süren, tırmık kullanan, tohum eken, ekin biçen, çok kere aynı kişidir⁵⁹. Bu başka başka cinsten işlerin sırası, yılın çeşitli mevsimlerinde geldiğinden, tek bir insanın bu işlerin herhangi biriyle sürekli olarak uğraşması olanağı yoktur. Tarımda, emeğin üretici gücünün, endüstrideki gelişmeye ayak uyduramamasının nedeni, belki, çiftçiliğin çeşitli kollarında kullanılan emeği, tam bir biçimde birbirinden ayırmanın imkansızlığıdır. Gerçi, çok zengin uluslar, genellikle, çiftçilikte de endüstride de komşularını geçerler. Ama, çiftçilikten çok, endüstrideki üstünlükleri ile kendilerini gösterirler. Bu ulusların toprakları, genellikle daha iyi işlenmiştir. Daha çok emek verilip masraf yapıldığı için, bu topraklar, genişlikleri, doğal verimlilikleri oranında fazla ürün verir. Fakat, verim üstünlüğünün, emek ve masraf üstünlüğü oranını aştığı pek az görülür. Çiftçilikte, zengin ülkenin emeği, yoksul ülkenin emeğinden her zaman için çok daha verimli olmaz. Yada, aradaki fark, hiçbir zaman, çoğunlukla endüstride olduğu kadar büyük değildir. Bundan ötürü, zengin bir ülkenin tahılı pazara geldiğinde, yoksul ülkenin eşit derecede iyi olan tahılından, her zaman için, daha ucuz değildir. Lehistan tahılı, aynı kalitedeki Fransa tahılı kadar ucuzdur. Halbuki Fransa, zenginlik ve ilerleme bakımından Lehistan'dan üstündür. Tarım yapılan illerde, Fransa'nın tahılı, çoğu yıllar, İngiliz tahılı kadar kaliteli olup, fiyat bakımından hemen hemen aynıdır. Bununla birlikte, Fransa, zenginlik ve ilerleme bakımından, belki İngiltere'den geridir. Halbuki, İngiltere'nin ekili toprakları, Fransa topraklarından daha iyi işlenmiştir⁶⁰. Fransa topraklarının da, Lehistan topraklarından çok daha iyi işlenmiş olduğu söylenir».

SMİTH, endüstri alanında bunun böyle olmadığını söylemektedir:

«.....endüstri, zengin ülkenin toprağına, iklimine, durumuna uygun bulunuyorsa, böyle bir yarışa yeltenemez. Fransa'nın ipeklileri, İngiltere'ninkilerden güzel ve ucuzdur. Çünkü, İngiltere'nin iklimi,ipek endüstrisine, Fransa'nın iklimi kadar uygun düşmemekte-

59 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 6.

60 SMİTH, A., a.g.e. C. I B. I s. 7.

dir. Ama, İngiltere'nin demir ve çelik eşyası ile kumaşları, Fransa'ninkilerle karşılaştırılamayacak kadar üstündür. Ayrıca eşit kalite olanlardan da daha ucuzdur.....

İş-bölümü sonucunda, aynı sayıda işçinin verimlilikte sağlayabildiği bu büyük artış, üç ayrı nitelikten; birincisi, tek tek her işçide el-yatkınlığının gelişmesinden; ikincisi, çoğunlukla bir tür işten öbürüne geçerken yitirilen zamanın tasarruf edilmesinden; sonuncu olarak da, işi kolaylaştırıp kısaltan, bir adama birçoklarının işini yapabilme olanağını veren çok sayıda makinanın icat edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

Birincisi: El-yatkınlığının gelişmesi, bir işçinin başarabileceği iş miktarını kesinlikle artırır⁶¹. İş-bölümü, her işçinin görevini birkaç pek basit tek işleme indirip, bu işlemi işçinin hayatında tek uğraşı haline getirdiğinden, işçideki el-yatkınlığı muhakkak pek çoğalır. Çekiç kullanmağa alışık olmakla beraber, çivi yapmaya alışkanlığı bulunmayan sıradan bir demirci, örneğin çivi yapmayı denemek zorunda kalsa, eminim ki günde 200-300 taneden fazlasını yapamayacaktır. Ayrıca yaptıkları da pek bir şeye benzemez. Çivi yapmaya alışık olmakla beraber, asıl yada biricik sanatı çivicilik olmayan bir demircinin, bütün gücüyle çalıştığında, günde 800 yada 1000 çviden fazlasını yapamaz. Ben, çivi yapmaktan başka hiç bir sanatı olmayan, yaşı yirmiden aşağı delikanlılar gördüm. Sıkı çalıştıkları zaman, bu delikanlıların her biri, günde 2300'den fazla çivi yapıyorlardı. Çiviye biçim verilmesi, hiç de öyle basit bir işlem değildir. Aynı kimse, körüğü çalıştırır; gereğinde ateşi karıştırır, yada düzeltir; demiri kızdırır, çivinin her yanını döğür. Çivinin tepesini ezerken de, alet değiştirmesi gerekir.ömründe işi gücü çivi yapmaktan ibaret bir kimsenin el-yatkınlığı, çoğunlukla pek fazladır. Böyle bir işyerindeki işlemlerden bazılarının yapılışındaki çabukluk, insan elinin edinebileceği hızın çok üstündedir⁶².

İkincisi : Bir tür işten bir başkasına geçerken, çoğunlukla, yitirilen zamanın tasarrufu ile elde edilen yarar, ilk bakışta sanıldığından çok büyüktür. Bir tür işten, apayrı aletlerle yapılan bir başka işe çabucak geçmek olanaksızdır. Küçük bir çiftliği ekip-biçmek-

61 SMITH, A. a.g.e. C. IB. I s. 8.

62 SMITH, a.g.e. C. I B. I s. 9.

te olan kırsal kesimdeki bir dokumacı, tezgâhından tarlasına, tarlasından tezgâhına gidip-gelirken, çok zaman kaybetse gerektir. Her iki sanat, aynı işyerinde yürütülebildiğinde, zaman kaybı çok daha az olur kuşkusuz. Ama bu bile hatırı sayılır bir kayıptır. Çoğunlukla, bir kimse bir işten diğerine geçerken, biraz ağırdan alıp, sallanır. Yeni işe başlarken, kendini bu yeni işe tam anlamıyla vermez. Ünlü deyimle, başında kavak yelleri eser. Güzel güzel çalışacak yerde, bir süre ipe un serer. Köylük yerdeki her ırgat, yarım saatta bir iş ve alet değiştirmek, hemen her tanrının günü elini yirmi türlü işe yirmi biçimde kullanmak zorunda olduğundan bu haylazca ve yasak savarmışcasına çalışma adetini doğal olarak, daha doğrusu ister-istemez, benimsemiş olur. Bu durum onu, çoğu zaman tembelleştirip ağırlaştırır. İşlerin en yoğun olduğu zamanlarda bile, canla başla iş göremez hale gelir. Böylece, el-yatkınlığı bakımından olan yetersizlik, bu etkenle birleşince, daima, başarabileceği iş verimliliği miktar olarak düşer.

Üçüncüsü ve sonuncusu: Uygun makina kullanılmasıyla, emeğin ne kadar kolaylaştırılıp azaltıldığı herkesin gözüne çarpmakta olsa gerektir. Örnek vermeye gerek yoktur⁶³. Yalnız şuna işaret edeceğim: emeği bu derece kısaltıp kolaylaştıran bütün bu makinelerin icadı, aslında iş-bölümünün sonucudur. İnsanların, bir amaca daha zahmetsiz ulaşmanın yollarını arayıp bulmaları, daha kestirme yöntemleri ortaya çıkarmaları, bütün dikkatlerini o bir tek amaca yönelttiklerinde, zihinlerinin bir sürü değişik şeyler arasında dağıldığı zamankinden daha çok olanak içindedir. Halbuki, iş-bölümünde, her işçinin olanca dikkati, doğal olarak tek ve çok basit bir amaca yönelmiş bulunur. Bundan dolayı, işin ayrı ayrı her kolunda çalışanlardan birinin yada diğerinin, kendine ait görevi yerine getirmesi için, kısa zamanda yapılabilecek, daha kolay yöntemler bulması doğal olarak beklenir. Yeter ki işin niteliği, böyle bir gelişmeye uygun olsun. Endüstride kullanılan, pek çok ince ince kısımlara ayrılmış girift makinelerin çoğu, kalifiye olmayan sıradan işçilerin icadıdır. İşçilerin her biri basit bir işlem üzerinde çalıştırıldığından, onlar, doğal olarak, o basit işlemi başarmak için, daha kolay, daha çabuk yöntemler bulmak amacıyla kafalarını yorarlar. Bu tür fabrikaları gezegenler, işin kendilerine düşen kısmını kı-

63 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 10.

saltıp kolaylaştırmış olan bu gibi işçilerce icat edilmiş bir çok güzel makinayı görebilirler. İlk ateş makinalarının (buhar makinası) başında, pistonun iniş-çıkışına uygun olarak, kazanla silindir arasındaki bağlantıyı açıp kapayan bir erkek çocuk çalıştırılıyordu⁶⁴. Örneğin, arkadaşlarıyla oyun oynamaya düşkün bir işçi çocuk, bu bağlantıyı açan kapağın koluna bir ip takıp, bu ipi makinanın bir başka oynak tarafına bağlayarak, makinanın başında beklemesizin kapağın açılıp kapandığını gördü ve arkadaşlarıyla oynamak için serbest kaldığını farketti. İşte, o makinanın ilk icadından beri üzerinde yapılan düzeltmelerin en önemlilerinden biri, işini kaytarmak isteyen bir oğlanın bu biçimdeki buluşudur.

Bununla birlikte, makinalardaki bütün gelişmeler, onları kullanmak fırsatını bulanların icadı olmaktan çok uzaktır. Birçok ilerlemeler, makina yapımının başı başına bir sanat haline gelmesiyle, makina yapanların becerisi sayesinde olmuştur. Bazı düzenlemeler ise, meslekleri hiç bir iş yapmadan sadece her şeyi gözlemek olan ve bu sayede, birbirine benzemez şeylerin özünü bir araya getirebilen bilgin ve kuramcı dediğimiz kimselerin marifetidir. Toplumun gelişmesine paralel olarak, her meslek gibi, düşünmek ve bilimle uğraşmak da ayrı bir yurttaş sınıfının biricik yada başlıca uğraşısı yahut sanatı olmaktadır. Yine bütün öteki işler gibi, bilim alanında da, birçok dallar ve kollar vardır. Bu branşların her biriyle, başlıbaşına bir bilgin kadrosu veya kümesi uğraşır. Bütün işlerde olduğu gibi, bilim alanında da işin inceden inceye bölümlere ayrılmış olması, yeteneği arttırır; zamandan tasarruf sağlar⁶⁵. Her bilgin benimsediği alanda daha çok uzmanlaşır. Başarılan işlerin sayısı artar. Bilgi çoğalır.

İyi yönetilen bir toplulukta halkın en alt tabakalarına kadar yayılan zenginliği yaratan şey, iş-bölümü dolayısıyla türlü sanat ürünlerinin fazlasıyla artışıdır. Böylece, herkesin elinde ihtiyacından çok fazla mamul eşya birikeceğinden, ortaya yoğun bir eşya değiş-tokuşu çıkacaktır. Böylelikle, toplumun türlü tabakaları arasında, herkese ulaşan bir bolluk yayılmış olur.

Gelişmekte olan uygar bir ülkede, en küçük bir esnafın yada gündelikçinin eşyalarına bakınız. Onlara bu eşya gelinceye kadar,

64 SMITH, A. a.g.e. C. I B. I s. 11.

65 SMITH, A. a.g.e. C. I B. I s. 12.

o eşyanın yapımında çalışanların, az da olsa payı bulunanların sayısının, her türlü tahminin üstünde olduğunu göreceksiniz. Örneğin, bir gündelikçinin üstündeki yün ceket, görünüşü ne kadar kaba saba da olsa, onu yapmak için, bir sürü işçinin emeğinin bir araya gelmesi gerekmiştir. Önce çoban, sonra yünü cinsine göre ayıran biri, yünü didikleyen yada taraktan geçiren kimse, boyacı, çırpıcı, iplik bükücü, dokumacı, baskıcı ile perdahçı, daha bir çok insan, hep birden bu basit üretimin başarılabilmesi için türlü türlü sanatlarını bir araya getirmeleri gerekmektedir⁶⁶. Sonra, bu mamul eşyanın, imalatçılardan alınarak, çoğu zaman yurdun çok uzak köşelerinde oturan başka tüketicilere aktarılmasında, kimbilir kaç tüccar, kaç arabacı çalıştırılmıştır. Hele, boyacıların kullandığı, çok defa dünyanın öbür ucundan gelen türlü boya hammaddelerini bir araya getirmek için birçok trampalar, birçok deniz-aşırı gidiş-gelişler yapılmış, nice gemi ustaları, kalyoncular, yelkenci ve halatçılar kullanılmıştır. Bu işçilerden en önemsiz olanının bile, kendi kullandıkları türlü türlü aletleri yapabilmek için çeşit çeşit emek harcamak gerekir. Kalyoncunun gemisi, çırpıcının dibegi, hatta dokumacının tezgâhı gibi çapraşık makinalar bir yana, sadece pek basit bir alet olan çobanın yün kırptığı makası meydana getirmek için bile birçok türlü türlü emeğe ihtiyaç olduğunu düşünelim. Madeni yeraltından çıkarılan madenci, cevherin eritildiği fırını yapan kimse, ormandan ağacı kesen oduncu, eritmede kullanılacak kömürü yakan kömürcü, tuğlacı, duvarcı, fırının bakımını yapan işçiler, fabrika inşaatçısı, demirci, bakırcı..... Görülüyor ki, bir makasın yapılması için bütün bu türlü türlü sanatların bir araya gelmesi gerekmektedir⁶⁷. Giyim-Kuşam ile diğer ev eşyasındaki türlü parçaları aynı biçimde gözden geçirecek olursak diyebiliriz ki, tene giyilen kalın bez gömlek, ayağındaki pabuçlar, üstünde yattığı döşekle bunun olduğu türlü kısımların hepsi, üzerinde yemek pişirilen ocak ıskarası, bunun için yerin dibinden çıkarılarak belki de uzun kara ve deniz yollarından taşınarak kendisine getirilen kömür, bütün diğer mutfak takımları ve sofraya takımları, türlü yiyecekler, kesmek için sofraya konan bıçaklar, çatalar, topraktan yada madenden yapılmış tabak, çanak ve yiyeceği ekmeği, içeceği birayı hazırlamak için çalışan birçok işçi, rüzgârı-yağmuru

66 SMITH, A. C. I B. I s. 13.

67 SMITH, A. C. I B. I s. 14.

geçirmeyip, ısıyı-ışığı geçirebilen pencere camı, hele dünyamızın kuzey bölgelerinin onsuz yapamayacağı cam gibi bu güzel ve mutlu icadın yapılabilmesi için gerekli bilim ve sanat, bu çeşitli yararları olan nesnelere yapmak için çalıştırılan işçilerin aletleri..... Evet işte, bütün bunları inceler, her biri için türlü türlü emekler harcadığını gözönüne getirirsek, uygar bir ülkede, en basit, sade ve sıradan diye nitelediğimiz bir kimsenin, donatımının, binlerce kişinin yardımı ve el-birliği olmaksızın yapılamayacağını anlarız. Gerçi, bir zenginin aşırı gösterişli tutumu yanında, bir başkasının basit eşyası, elbette çok sönük ve sade kalabilir. Böyle olmakla beraber, bir Avrupalı hükümdarla, çalışkan ve mutlu bir köylünün arasındaki fark, bu köylüyle, on bin baldırı-çıplak vahşinin hayatı ve özgürlüğü üzerinde söz sahibi birçok Afrika krallarının kullandıkları eşya arasındaki fark kadar olmasa gerektir⁶⁸.

BÖLÜM II.

İş-bölümünün Doğmasına neden olan temel hakkında

Bunca yararlar doğuran iş-bölümü, aslında, onun bulunduğu her yerde herkese ulaşan bir zenginliğin ortaya çıktığını önceden gören ve bunu kendisine amaç edinen herhangi bir insanın kafasından çıkmış değildir. İş-bölümü, çok büyük bir yarar gözetmeyen, insan doğasında bulunan belirli bir eğilimin yani alış-veriş, bir şeyi bir başka şeyle trampa ve değiş-tokuş etmek eğiliminin, yavaş yavaş, fakat kaçınılmaması olanaksız bir sonucudur.

Bu eğilimin, daha çok, açıklanamaz bir insan tabiatının temel ilkelerinden biri mi olduğu, yoksa daha bir ihtimal dahilinde görünen, insanın akıl-yürütme ve konuşma yeteneklerinin bir sonucu mu olduğu, bizim incelemelerimizin dışında kalmaktadır. Bu eğilim, sadece insanlarda vardır; hayvan türlerinin hiçbirinde görülmez. Hayvanlar ne bunu, ne de başka türlü 'sözleşme' (contrat)'ları bilirler. Aynı tavşanın peşinden koşturan iki tazi, bazan işbirliği ile hareket ediyor gibi görünür. Her biri avı, arkadaşına doğru kışkırtır; yada arkadaşını avı kendisine yönelttiğinde, onu yakalamaya çalışır⁶⁹.

68 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 15.

69 SMİTH, A. a.g.e. C.I B. I s. 16.

Yine de bu, tazular arasındaki bir anlaşmadan, bir sözleşmeden doğmayıp, sadece hayvanların o andaki hırslarının aynı amaç üzerinde rastgele birleşmesinden dolayıdır. Bir köpeğin bir başka köpekle, hak ve adalet gözeterek, bilerek, bir kemiği diğer bir kemik karşılığında değiş-tokuş ettiği görülmemiştir. Davranışları ve doğal bağırışı ile bir hayvanın bir başka hayvana: «Bu şey benim, şu ise senin; ona karşılık sana bunu vereceğim» diye konuştuğu görülmüş, duyulmuş değildir. Bir hayvan, başka bir hayvandan, yada bir insandan bir şey koparmak istediği zaman, sahibine yaltaklanmaktan başka kandırma yolu yoktur. Köpek yavrusu, anasına yaltaklanır. Sofradaki efendisi eliyle beslenmeye alışmış zağar, binbir çeşit saklabanhlıkla efendisinin ilgisini çekmeye çalışır. Bazan insanın da, benzerlerine karşı aynı oyunlara başvurduğu görülür. İnsan, istediğini yaptırmak için başka çare bulamayınca, türlü dalkavukluklar yapıp, samimi pozlar takınarak, karşısındakilerden istediğini almaya çabalar. Bununla birlikte, her defasında bu çareye başvurmak için yeterli zamanı bulunmaz. Uygar toplum, her an, birçok insanın işbirliğine, yardımlaşmasına ihtiyaç duyar. Oysa ki, birkaç kişinin dostluğunu kazanmak için bütün bir ömür yetmeyebilir. Halbuki, olgunluk çağına erişen hemen bütün diğer hayvan cinslerinde her bireyin tamamen başboş olduğu görülür. Doğal durumu ile o, başka hiçbir canlı yaratığın yardımına ihtiyaç duymaz. İnsanın ise hemen her zaman soydaşlarının yardımına ihtiyacı vardır⁷⁰. O, bu yardımı yalnızca insanların mertlik ve iyiliklerinden beklerse, eli böğründe kalır. Onların bencilliklerinden hareketle, istenilen şeyi yapmalarının kendi çıkarları gereği olduğu onlara gösterilebilirse, insanoğlunu razı etme olasılığı daha fazladır. Bir başkasına herhangi bir alış-veriş önerisinde bulunan bir kimsenin yapmak istediği şey şudur: «İhtiyacım olanı bana verin, verin, siz de benden şu ihtiyacınız olan şeyi alın.»..... İhtiyacımız olan bütün şeyleri çoğunlukla böyle elde ederiz. Yiyeceğimizi, kasabın, biracının yada fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insanseverliğine değil, bencilliklerine hitabederiz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağzımıza almaz, onların kendi yararlarından dem vururuz. Dilencilerden başka hiç kimse, hemşehrilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz. Dilenci bile buna büsbütün belbağlamaz. Gerçi iyi-

70 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 17.

liksever kimselerin iyi-niyeti, geçiminin esas temelini oluşturur. Ama eninde sonunda, bu kaynak, yaşamak için gerekli bütün maddeleri ona sağlasa bile, bu maddeleri ona ihtiyaç duyduğu sırada sağlayamaz. Zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçların büyük bir kısmı, başka insanlarınki gibi, sözleşme, değiş-tokuş etme, satın alma gibi yollarla karşılanır. Birinin kendisine vermiş olduğu para ile yiyecek satın alır⁷¹. Bir başkasının bağışladığı elbiseleri, kendisine daha uygun gelecek başka eski giyeceklerle, yada başını sokacak bir yerle yahut yiyecekle trampa eder; veya, ihtiyacı varsa, yiyecek, giyecek yada başını sokacağı bir yer satın alabileceği para ile değişebilir.

Karşılıklı ihtiyacımız olan şeylerin çoğunu birbirimizden, bu tür anlaşma, trampa, satınalma ile elde ettiğimiz gibi, aslında iş-bölümüne yol açan da, işte bu değiş-tokuş eğilimidir. Örneğin bir avcılar yada çobanlar kabilesinde, bazı kimseler başkalarından daha çabuk, daha ustalıklı, diyelim ki, yay ve ok yapabilmektedir. Onlar, yaptıkları bu şeyleri, sığır veya av eti karşılığında arkadaşlarıyla sık sık trampa etmektedirler. Böylelikle onlar, sonunda anlarlar ki, ava çıktıklarında, başkalarının tutabileceğinden çok daha fazla hayvan ve av eti ele geçirebiliyorlar. İşte çıkarımı düşündüğü için, yay ve ok yapmak, onların gitgide bellibaşlı işi haline geliyor. Bu yüzden, topluluk içinde silahçı diye bir tip ortaya çıkar. Bir başkası, küçük sallaların, veya bir yerden başka yere taşınabilen kulübelerin kafesini çatıp üstüne örtme konusunda kendini gösterir ve sıvrilir. Komşularına bu yolda yararlı olmağa çalışır. Komşuları da onu, hayvan ve av eti vermek suretiyle mükâfatlandırır. Sonunda, kendisini tamamen bu sanata vererek, bir tür dülger olmaktadır yararını görür. İşte bunun gibi, bir üçüncü kişi, demirci yada bakırcı olur. Bir dördüncüsü, vahşilerin giyeceğinin başkasını oluşturan, post ve deri yapımıcısı yada dehbâğ olur⁷². Böylece, onlar, kendi tüketimlerini aşan emek-ürünlerinin fazla kısmını, bunlara ihtiyaç duyan başkalarının emek-ürünlerinin fazla kısımları ile değiş-tokuş edebileceğinden emin bulunması, her insanı, kendini belirli bir işe vermeye bu iş için olanca yetenek ve kabiliyetini geliştirip yetkinleştirmeye yöneltir.

71 SMİTH, A. a.g.e. C. I B, I s. 18.

72 SMİTH, A. a.g.e. C. I B, I s. 19.

Gerçekte, başka başka insanlar arasındaki doğal yetenek farkı, sanıldığından azdır. Olgunluk çağına geldiklerinde türlü mesleklerden insanları birbirinden ayırdeder görünen çeşitli yetenek, birçok durumlarda iş-bölümünün nedeni olmaktan çok sonucudur. Birbirlerine hiç benzemeyen karakterdeki kimseler arasında, örneğin bir bilgin ile sokaktaki sıradan bir hamal arasındaki fark, pek o kadar yaradılıştan değil, daha çok, alışkanlık, âdet ve eğitimden doğuyor gibi görünmektedir. Bu kimseler, dünyaya geldikleri zaman ve ömürlerinin ilk altı yada sekiz yılında, belki birbirlerine pek benzerlerdi. o yaşlarda, yada bir süre sonra bunlar, birbirlerinden çok farklı işlerde çalışmaya koyulurlar. Bu andan itibaren, aralarındaki ayrılık göze çarpmaya başlar ve bu gitgide büyür. O kadar ki, artık filozofun gururu, basit insanlarla, kendisi arasında bir tek benzeyiş noktası bulunduğunu kabule yanaşmayacaktır. Ama, alış-veriş, trampa, değiş-tokuş etme isteği olmasaydı, her insan, ihtiyacı olan her gerekli şeyi ve elverişli maddeyi, kendi başına elde etmek zorunda kalacaktı. Herbirinin yerine getireceği ödev, yapacağı iş aynı olacak, büyük yetenek farklarını doğurabilecek biricik etken olan böyle bir görev farkı bulunmayacaktı⁷³.

Aynı cinsten olduğu kabul edilen birçok hayvan soyları gibi, insanlar da, aralarında alışkanlık ve eğitimden önce var olduğu anlaşılan kabiliyet ve yetenek farkını, doğadan alırlar. Yaradılışta, kabiliyet ve yetenek bakımından, bilgin ile sokaktaki hamal arasındaki fark, bir samsun (bir cins köpek) ile bir tazı; bir tazı ile bir zağar, zağarla bir çoban köpeği arasındaki farkın yarısı kadar değildir. Üstelik bu türlü hayvan soylarının, hep aynı cinsten olmalarına rağmen, birbirlerine yararı yok gibidir. Samsunun kuvvetine destek olmak için, ne tazıdaki çevikliğinin, ne zağardaki zekânının, ne çoban köpeğindeki yumuşakbaşlılığının en ufak bir yararı yoktur. Trampa yada değiş-tokuş etme güç ve isteği olmadığı için, bu türlü türlü kabiliyet ve yeteneklerin ürünleri, ortaklaşa bir araya getirilip kaynaştırılamaz; ve böylece, o soyun rahatlığı ve kolaylığı için ufak bir yarar da sağlanamaz. Her hayvan, hep öteki hayvanlardan ayrı olarak, bizzat kendisi kendi başının çaresine bakıp, benliğini korumak zorundadır. Doğanın, soydaşlarını birbirinden ayırdığı bu yetenek değişikliğinden hiç bir biçimde yararlanılamaz. Tam tersine

73 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 20.

olarak, insanlar arasındaki en aykırı yetenekler, birbirlerine yararlı olurlar⁷⁴. İnsanlar, teker teker sahip oldukları yeteneklerin çeşitli ürünlerini, bütün insanlarda bulunan alış-veriş, trampa, değiş-tokuş etme isteği sayesinde, denilebilir ki, ortak bir küme halinde meydana koyarlar. Her insan, bu kümeden, başka insanlardaki yeteneklerin ürünleri içinden, kendi ihtiyaç duyduğu parçayı satın alabilir⁷⁵.

BÖLÜM III.

İş-bölümünün pazar genişliğine göre sınırlanışı hakkında

İş-bölümüne yol açan değiş-tokuş etme gücü olduğuna göre, bu iş-bölümünün alanı, her zaman için, değiş-tokuş etme gücü ile, yada başka bir deyimle, pazar genişliği ile sınırlı olmak gerekir. Pazar küçük olursa, kendi tüketiminden artan emek ürün fazlasının hepsini, bu ürünleri talep eden başkalarının benzer ürün fazlası ile değiş-tokuş edemeyeceği için, hiç kimse kendini tamamen tek bir işe vermeye heveslenmez.

Hatta, pek âdi cinsten öyle bazı sanat türleri vardır ki, bunlar, bir büyük kentten başka yerde yürütülemez. Örneğin bir hamal, başka bir yerde ne bir iş, ne de geçim yolu bulabilir. Köy, onun için çok dar bir alandır. Hatta sıradan bir kasaba pazarı bile, hamala sürekli iş sağlama yönünden yeterli büyüklükte sayılamaz. İskoçya dağları gibi, pek az kimsenin oturduğu bir ülkede, şuraya buraya serpilmiş mini mini köylerle tek tük evlerde, her çiftçi ailesinin kasabı, fırıncısı, biracısı bulunmak gerekir⁷⁶. Bu gibi yerlerde, bir demircinin, bir doğramacının yada duvarcının, aynı sanatı yapan bir başka meslekdaşına, tahmin olarak yirmi mil ötede bile belki de zor rastlanabilir. Bu sanatkarların en az 8-10 mil uzağında bulunan dağınık ailelerin, kalabalık ülkelerde olduğu gibi bir sürü ufak işleri, kendi başlarına yapmayı öğrenmeleri gerekir. Taşradaki bir doğramacı, her türlü ağaç işleri ile; kırdaki bir çilingir ise, bütün demir işleriyle uğraşır. Bunlardan ilki, yalnız doğramacılıkla kalmayıp, dül-

74 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 21.

75 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 22

76 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 23.

gerlik ve ince marangozluk da yapar. Hatta, ağaç oymacılığı bile yaptığı gibi, saban, iki ve dört tekerlekli araba da yapar. Çilingirin uğraştığı işler ise daha da çeşitlidir. İskoçya dağları içlerindeki kuytu köşelerde, çivicilik gibi bir sanatın bulunmasına olanak yoktur. (Diyelim ki bir çivici var) ve bu kimse günde bin çivi yada yılda üçyüz iş-günü hesabıyla senede üçyüzbin çivi yapabilir (diye düşünelim). Halbuki, böyle bir yerde, bir yıl içinde bu çivilerin bin tanesini, yani bir günde yaptığını bile tüketmeye olanak bulamaz.

Su yolu ile ulaştırma, sadece karadan taşımının sağlayabileceğinden daha geniş bir pazarı her türlü sanata açık tuttuğundan, her çeşit sanat, doğal olarak, denizkıyısında ulaşımaya elverişli ırmaklar boyunca, bölümlere ayrılıp gelişmeye başlar. Çoğunlukla bu gelişme, üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra ülke içlerine kadar yayılır⁷⁷. Kuzey Afrika'da bulunan sömürgelerimizdeki çiftlikler, daima ya deniz kıyıları yada ulaşımaya elverişli ırmaklar boyunca kol salmışlardır.....

Güvenilir tarihlerden anlaşıldığına göre, uygarlıkta gelişen ilk uluslar, Akdeniz kıyıları çevresinde oturanlardır⁷⁸ Yeryüzündeki bilinen bütün iç-denizlerin en büyüğü olan bu denizde, med ve cezir bulunmadığından dolayı rüzgârdan başka nedenle dalgalanma görülmediğinden, hem suların sakinliği, hem adaların çokluğu, hem de çevresindeki kıyıların yakınlığından ötürü, dünya denizciliğinin başlangıcı için bu deniz pek elverişli idi. O çağlarda pusula bilinmediğinden, insanlar kıyılardan fazla uzaklaşmaktan korkuyorlar; gemi yapım sanatının gelişmemiş olması yüzünden, kendilerini okyanusun azgın dalgalarına bırakıvermeyi göze alamıyorlardı. Herkül sütunlarını geçmek, yani Cebelüttarik boğazının ötesine yelken açmak, eski dünyanın uzun zaman parmak ısıracağı en tehlikeli denizcilik başarısı sayılıyordu. O antik çağların en yetenekli denizcileri, en bilgili gemi yapımcıları olan Fenikelilerle Kartacalılar bile, bu geçidi çok sonraları deneyebildiler. Uzun zaman bunu deneyebilen sadece bu uluslar olmuşlardır⁷⁹.

77 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 24.

78 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 26.

79 SMİTH, A. a.g.e. C. I B. I s. 27.

İŞ-BÖLÜMÜ KONUSUNUN ELEŞTİRİSİ

A. SMİTH'e göre, en önemli ekonomik olaylardan biri olan iş-bölümü, kendiliğinden ortaya çıkar, yani (spontané) bir olgudur. Hiç bir yerde, «İş-bölümünün yararı vardır, uygulayınız» diye bir emirle meydana gelmiş değildir. İnsanlardaki trampa eğilimi, iş-bölümü olayını doğurmuştur, denilebilir. Bundan dolayı iş-bölümü, en ilkel ve en basit bir olay değildir. İşte bütün bu ekonomik olayların da temelinde, insanın 'kişisel çıkarı' vardır.

Toplumların biraz gelişmesiyle birlikte, iş-bölümü de kendini gösterir. Zaten SMİTH'in ispata çalıştığı şey şudur: «Eğer iş-bölümü kendiliğinden ortaya çıkmış bir olaysa, diğer bütün ekonomik olaylar da kendiliğinden oluşuyorlar demektir.»⁸⁰

İş-bölümü olgusu, sağladığı teknik olanaklarla, emeğin verimini büyük ölçüde arttırmaktadır. Emeğin veriminin artması ise, ulusal zenginliğin çoğalması demektir. Bu prensip, uluslararası ekonomik ilişkiler için de geçerlidir. Her ülke, kendi ekonomik yapısına en uygun malı üretmeli, ihtiyacı olan diğer malları ise, öteki ülkelerden sağlamalıdır. Böylece, bir ülke ekonomisinin üretimi için yön verici etken, sadece ülke içindeki talep değil, aynı zamanda dünya pazarlarının da ihtiyacıdır. Ekonomik anlamda uzmanlaşma, kaynakların daha rasyonel kullanımını sağlamaktadır⁸¹. Bunun en güzel örneğini, günümüzdeki, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Comecon....vs. gibi ekonomik entegrasyonlarda görmekteyiz.

A. SMİTH, bir ülkenin zenginlik ve refah düzeyinin, iki temel etkene bağlı olduğunu belirtmiştir.

1) Halkın emeğinin verimlilik derecesi yada halkın bilgi, yetenek ve ustalık düzeyi;

2) Yararlı işlerde çalışanlar ile, bu gibi işlerde çalışmayanların sayısı ve orantısı⁸².

80 BABANZADE, Ş. İktisadî Meslekler, İstanbul 1934 s. 99.

81 KUMBARACIBAŞI, O. Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi, Ank. 1976 s. 53.

82 SMİTH, A. a.g.e. Giriş

Bu iki etkenden birincisi SMİTH'i iş-bölümüne; ikincisi ise, üretken emek ve üretken olmayan emek ayırımına götürmüştür⁸³.

SMİTH, emeğin verimlilik derecesini, insanın bilgi ve yeteneğinin çok etkili gördüğü iş-bölümünün doğuşunu, kapsam ve derinliğini de üç etkene bağlamaktadır :

- 1) İnsanlardaki trampa eğilimi,
- 2) Ülkedeki kapital birikimi,
- 3) Pazarın genişliği.

İş-bölümünün derinliği ve pazar genişliği ise;

a) Yine üretimde kullanılan kapitalin miktarına ve yoğunluğuna⁸⁴,

b) Diğer yandan, devletlerin ekonomi politikalarına, ekonomik ve ticarî işlemlerdeki ve özellikle dış ticaret üzerindeki kısıtlamalara yada serbestliğe, iç-ticareti ve uluslararası ticareti düzenleyen kurallara bağlıdır⁸⁵. Kısıtlayıcı kurallar uluslararası uzmanlaşma ve iş-bölümünü de önleyerek ülke-içi üretim verimini düşürür.

PLATON, iş-bölümünü, insanların değişik yaradılışlarının, doğuştan gelen yetenek farklarının bir sonucu olarak gördüğü, mal trampasının da iş-bölümünün bir sonucu olarak doğup-geliştiğini ileri sürdüğü halde, A. SMİTH iş-bölümünü, insanların trampa eğilimine bağlar. Ayrıca PLATON'un aksine olarak da insanlar arasındaki bilgi ve yetenek farklarını, iş-bölümünün doğurduğunu söyler⁸⁶.

SMİTH, iş-bölümünün yararlarını şöyle sıralıyor :

1) Her insanın, yapacağı işler basit işlemlere bölündüğü ve aynı işde sürekli olarak çalışması sağlandığı için yetenek ve bilgisi artar. Ayrıca, basitleştirilmiş işleri en iyi biçimde yapması sağlanır.

2) Bir işten diğerine geçerken yitirilen zaman tasarruf edilir.

3) İşlemler basitleşince daha verimli üretim yöntemleri bulunur. Basit işlemleri rahatça yapabilecek makineler icat edilir. Makineler

83 ULUTAN, B. İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978 s. 263.

84 SMİTH, A. a.g.e. Kt. II Giriş.

85 SMİTH, A. a.g.e. Kt. IV, B: I.

86 SMİTH, A. Milletlerin Zenginliği, İstanbul 1948 Kt. I, B: II.

sayesinde de üretimde kullanılan emek kolaylaşır ve kısalır. Böylece, çeşitli makinaların bir kısmının o işle görevli işçiler tarafından bulunmasını..... her biri basit işlerde çalıştırılan işçilerin, işlerini kolaylaştırmak için giriştikleri çabaların bir sonucu olarak gösterir⁸⁷.

İşte yukarıdaki nedenlerle iş-bölümü, emeğin verimliliğini artırır. Değer fazlaları yaratır. Bu değer-fazlaları sayesinde de toplumlar zenginleşir, yararlı malların üretimi çoğalır.

Bu arada SMİTH, iş-bölümünün mahzurlarından bir çoğuna da işaret etmiştir⁸⁸. Yine SMİTH'e göre, üretim kolları arasında, imalat sanayii, iş-bölümüne en elverişli olanıdır⁸⁹.

Görülüyor ki, SMİTH, eserinin ilk bölümünde, iş-gücünün bilgi, yetenek ve akıllılık derecesinin, iş-bölümü sayesinde geliştiğini anlatıyor. Bu konuda ünlü toplu iğne yapımı örneğini ele alıyor. Herhangi bir işçinin, toplu iğne yapımı işinde uzmanlığı bulunsa bile, bir günde çalışıp çabalayıp, ancak yirmi kadar iğne yapabilmesinin mümkün olduğunu söylüyor. Buna karşılık, iş-bölümü uygulanan bir işyerinde, işçi başına düşen üretimin, günde 4.800 iğneyi bulduğuna dikkat çekerek, bunun nedenlerini araştırıyor. İğne yapımında, işin çeşitli işlemlere bölündüğünü ve bu alanda her işçinin uzmanlaştığını, başlangıçtaki işlemde işçinin teli gerdiğini, bir başkasının düzelttiğini, bir ötekinin kestğini, daha sonrakini ucunu sivrilttiğini, ondan sonrakinin yuvarlak başlık yaptığını, bir başkasının ise, bu başlığı iğneye taktığını anlatıyor⁹⁰. Böylece, birbirinden farklı emek türlerinin, iş-bölümü yapmak suretiyle, çok daha hızlı ve verimli bir üretim elde etme olanağı bulunduğu dikkati çekiyor.

Tarımsal alanda iş-bölümü, yapım-endüstrisinde olduğu kadar, gelişme olanağına sahip olmadığı için, tarım kesiminin verimlilik bakımından endüstrinin gerisinde kaldığına değiniyor.

Bugün, en alt toplum kesimlerine kadar yayılmış olan ve toplumdaki ekonomik refahı artıran, ihtiyaç eşyasının yapımında, dün-

87 ULUTAN, B. İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978 s. 263.

88 SMİTH, A. a.g.e. Kt. I, B: I ve II.

89 ULUTAN, B. a.g.e. s. 264.

90 YALÇIN, A. İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 179.

yanın dört kögesinden gelen malların katkısını görmezlikten gelemeyiz. Gemi yada tekstil tezgâhı gibi karmaşık makinaların ve imalatın içine giren malzeme ve parçaların ne kadar farklı ellerden ve ülkelerden geldiğini düşünecek olursak, uygar bir toplumun, binlerce insanın karşılıklı dayanışması olmadan ortaya çıkmasına olanak bulunmadığı kendiliğinden anlaşılır⁹¹.

İkinci bölümde, insanları bir araya getiren etkenlerin başında acıma, iyilik-yapma, cömertlik ve sempati gibi faktörlerden çok daha önemli olarak, kişisel çıkar eğiliminin rol oynadığı anlatılmak istenmektedir. Bir köpek sahibi ile, beslediği hayvan arasındaki ilişki, sevgi, merhamet ve sempati olabilir. Köpek ,yiyecek sağlamak için, sahibinin dikkatini çekmek, yaltaklanmak ve ona hoş görünmek yollarını arar. Fakat insanlar arasındaki ilişkilerde, bu tür etkenlerin çok ötesinde, kişisel çıkar unsuru rol oynar. Kuşkusuz, insanlar arasındaki birbirine yardımın, iyilik-yapma ve yararlı-olma eğilimlerinin etkisi inkâr edilemez. Bunun yanında, karşımızdaki insanları kişisel çıkarları bakımından ilgilendirmek, yapılmasını istediğimiz bir şey varsa, bunun karşı taraf için de yararlı ve kârlı olacağını göstermemiz ve buna onları ikna etmemiz gerekir. «Masamızdaki yemeği, köşe başındaki kasap, bakkal yada fırıncının iyilik-yapma isteklerine değil, fakat onların kişisel çıkar duygularına borçluyuz. İnsanlarla ilişki kurarken, onların insanlık duygularına değil, fakat kişisel çıkarlarına başvururuz. İnsanlarla konuşurken kendi çıkarlarımızdan ve ihtiyaçlarımızdan değil, onların çıkarlarından söz açarız. Dilencilerden başka hiçbir kimse, soydaşlarının merhamet duygularına, daha çok güvenme yolunu seçmez. Hatta dilencilerin bile, yalnızca bu duyguya güvendikleri söylenemez»⁹².

SMİTH, bütün bu sözleriyle, insanları birarada tutan temel bağın, anlaşma, sözleşme, değiş-tokuş yapma ve satın-alma gibi, ilişkiler olduğuna dikkati çekmektedir⁹³. Böylece insanların, en yetenekli oldukları alanlarda uzmanlaşacaklarını ve ürettiklerini başkalarıyla değiştirmek suretiyle bütün toplumun mutluluğuna hizmet edecek-

91 SMİTH, A. Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations, London, G. Routledge and sons co. s. 1-10.

92 SMİTH, A. a.g.e. s. 11.

93 YALÇIN, A. İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 180.

lerini söylemektedir. Uzmanlaşmanın, insanlardaki doğal yetenekten çok, iş-bölümünün bir sonucu olduğu, bir filozofla sokak hamalı arasında yapılarından ve doğalarından gelen bir farklılığın söz konusu olamayacağı, fakat bu farklılıkları, iş-bölümü ve uzmanlaşma zorunluğu dolayısıyla eğitim, âdet ve geleneklerin meydana getirdiği belirtilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, bir önceki analizlerin doğal sonucu olarak, iş-bölümü ve uzmanlaşmanın, ancak pazarın genişliği ile orantılı olacağı belirtilmektedir. Pazar darsa, pek az kimse, belirli bir mal üretimi üzerinde uzmanlaşma ihtiyacı duyacaktır. Çünkü ürettiği fazla malı başkalarına satma olanağı bulamayacaktır. Bu ilkedен yola çıkarak, İngiltere'de karayolları, deniz yolları ve kanalların pazarı nasıl genişlettiği ve bu suretle, genişleyen iç ve dış pazarın, eskiden köy sınırları içindeki ihtiyaç gözetilerek yapılan üretimi nasıl değiştirdiği, uzak kentler ve hatta deniz-aşırı kıtalardaki insanların ihtiyaçlarına göre üretimin nasıl yeniden düzenlendiğini, bunun ise, uzmanlaşmayı nasıl teşvik ettiğini örnekleriyle anlatmaktadır. Eski uygarlıkların, daha kolay ve daha ucuz ulaştırma olanağı sağlaması dolayısıyla daha çok Akdeniz kıyılarında gelişmiş olmasının en önemli nedeninin, mübadele kolaylıkları ve pazar genişliğinde aranması gerektiğine işaret edilmektedir. Çin, Hint, Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının gelişmesinde, büyük nehirlerin sağladığı ulaştırma kolaylıklarının rolleri bulunduğunu ileri sürmektedir⁹⁴.

Kısacası SMİTH, emeğin verimini arttıran nedeni aramakta ve bunu iş-bölümünde bulmaktadır. O, bir işin türlü kısımlarının başka başka insanlar tarafından yapılmasının emeğin verimini nasıl arttırdığını anlatmaya çalışıyor ve ayrıca, ekonomik olaylar arasındaki ilişkileri araştırıyor.

Aslında iş-bölümünün sonuçları ta antik çağlardan beri biliniyordu. HERODOT'un kitabı gösteriyor ki, bu sonuçlardan eski Mısırlıların bile haberi vardı. PLATON ve XENEPHON, iş-bölümünün üretim miktarını arttırdığını ve eşyanın kalitesini iyileştirdiğini anlatmışlardır. Orta-çağ'da İslâm ve Türk düşünürleri de iş-bölümünün sonuçlarını geniş biçimde söz konusu etmişlerdir. Modern çağ-

94 YALÇIN- A. İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 181.

larda ekonomi biliminin ve sosyolojinin, iş-bölümünü incelerken yaptıkları yenilik, sadece bu sonuçların ortaya konması değildir. Bu bilimler, iş-bölümünün gitgide genişleme nedenlerini ve iş-bölümü ile diğer toplumsal olayların ilişkilerini gösterdiler. 1767'de A. FER-GUSON, bir atölyeyi, «üyeleri insanlardan oluşan bir makina» diye tasvir ederek iş-bölümünün manevi nitelikte olan karakterine değinmek istedi. BAUDEAU ise, iş-bölümü nedeniyle ulusların bir organizmaya benzediğini söylüyordu. TURGOT, iş-bölümünün nedeni olarak, insan ihtiyacının türlü türlü olmasını ve doğal çevreler arasında farklar bulunmasını gösteriyor ve ayrıca paranın kullanılmasının iş-bölümüne olan etkisini inceliyordu. Fakat şurası bir gerçek ki, kendinden önceki düşünürlerin iş-bölümü üzerinde durmalarına rağmen, hiçbiri SMİTH kadar bu toplumsal olayı apaçık hale koymamışlardır. O, iş-bölümünün, insan emeğinin verimini neden artırdığını pek güzel açıklamakla kalmıyor ve ayrıca iş-bölümünün ortaya koyduğu girift ve organik yardımlaşmayı da belirtiyor. Böylece o, toplum denilen organizmanın niteliğini araştırmak bakımından sosyoloji bilimine yeni yollar gösterdi.

SMİTH'e göre, iş-bölümünün gelişme nedeni, insanların ellerindeki eşyayı birbiriyle değiş-tokuş etme ihtiyacı duymalarıdır. İnsanlardaki bu eğilim doğuştan değildir. Onlar, az-çok akla uygun davranma eğitimi alınca, bu ihtiyaç ve eğilim kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. O zaman her insan anlar ki, kendi ürettiği şeyi başkasının ürettiği ile trampa edince, ihtiyacı olan şeyi daha kolaylıkla elde edebiliyor. SMİTH, bir kabile içinde başkalarından daha kolay ve daha yetenekli ok ve yay yapan bir kişi düşünüyor. Bu kişi, yaptığı ok ve yayı başkalarının avladığı hayvanlarla değişince, et ve deri ihtiyacını bizzat kendisinin hayvan avlamasından daha kolaylıkla sağladığını görür⁶⁵. Ok ve yay yapmağa alışık olan için doğru olan bu iş, hayvanını ok ve yayla değişen için de doğrudur. Av hayvanlarını ok ve yayla değişen de, kendisinin yapmasından çok daha kolay olarak trampa ile daha kaliteli ok ve yay sahibi olmanın mümkün olduğunun farkına varır. Bir kere bu yarar farkedildi mi, yani bu ilkel toplulukta her kişi kendi yeteneğiyle ve hoşlanarak istediği işi yapmanın kendi çıkarına uygun olduğunu anladı mı, iş-bölümü gelişmeye başlıyor demektir. Böylece iş-bölümü, başlangıçta, insan-

95 ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, Ankara 1945 C. I s. 183.

ların türlü işler hakkındaki tek tek yetenek ve eğilimlere sahip olmalarından ileri geliyor. Fakat, sürekli iş edinerek yapılan eşyayı diğerleriyle trampa etmenin daha kârlı olduğu anlaşılınca iş-bölümü de gelişiyor.

SMİTH, «insanların kendi durumlarını daha iyileştirme» eğilimini bir 'postulat' olarak kabul ediyor. Doğal olarak bu eğilime sahip olan insanların ancak, mübadele ve iş-bölümü sistemini kurabilecekleri sonucuna varıyor. SMİTH, daha sonra olaylara bakıyor ve olayların bunu doğruladığını görüyor. Gerçekte ise iş-bölümü, kişilerin düşünce ve deneyleri sonucu gelişmiş değildir. İş-bölümünün gelişmesi etkenlerden ötürüdür.

SMİTH'in aldandığı noktalardan biri, iş-bölümünü mübadelenin sonucu gibi göstermesidir. Halbuki mübadele iş-bölümünün nedeni değil, iş-bölümü mübadelenin sebebidir. Çünkü mübadeleye ihtiyaç duyulabilmesi için, eşyanın başka başka ellerde olması, yani ilkel de olsa bir iş-bölümünün başlamış olması gerekir.

SMİTH, iş-bölümünün, üretimdeki verim artışına olan çok önemli etkisini anlatmakla kalmamış, o ayrıca iş-bölümünün zararlarını da görmüştür. Devletin eğitim konusundaki görevini anlattığı bölümde (V. kitap, 8. bölüm) SMİTH, «iş-bölümü daima insanları aynı işi yapmağa zorladığı için bıkınlığı arttırır, insanın zekâ yeteneklerini köreltir, bilimsel gerekli birçok konularda bilgisiz bırakır, insanı toplumun genel çıkarlarını kavrayamaz duruma sokar, çoğunlukla bedeninin yalnızca bir uzvunu işleteceği için onu zayıf düşürür...» diyor. Ayrıca SMİTH, iş-bölümünün bu zararlarını hükümetlerin eğitim ve öğretim yoluyla önlemelerini istiyor⁹⁶.

SMİTH'DE 'DEĞER' PROBLEMİ

Bir toplumda iş-bölümü bir kere gelişti mi, artık ihtiyaçlarımızı gidermek için mübadeleye gireriz. İş-bölümü, adeta herkesi bir çeşit tüccar durumuna sokar ve toplum ticarî bir karakter kazanır.

Aslında her mal değiş-tokuşu, bir değer denkliği düşüncesine dayanır. Bundan dolayı SMİTH, mübadele konusunu ele alınca 'değer' kavramını incelemek gerektiğini duymuştur.

96 ERİŞİRGİL, E. a.g.e. s. 184.

SMİTH ARİSTOTELES'den beri bilinen bir şeyin 'kullanım değeri' ile 'değişim değeri' arasındaki farkı belirttikten sonra ünlü eserinin üç bölümünde şu üç problemi inceliyor: 1) 'Değişim değeri'nin (ki buna SMİTH 'gerçek fiat' diyor) ölçüsü nedir? 2) Bu 'gerçek fiat'ın yani 'değişim değeri'nin içinde hangi unsurlar vardır? 3) Bir malın değerini bazan gerçek fiatın yani değişim değerinin üstüne çıkaran, bazan bu değer altına düşüren sebepler nelerdir?

SMİTH'e göre 'gerçek fiat'ın zıddı 'itibarî (sözde, nominal) fiat'dır. İtibarî fiatın ölçüsü ise paradır. Fakat, asıl 'değişim değeri'nin, SMİTH'in diliyle 'gerçek fiat'ın ölçüsü nedir? İskogyalı ekonomi bilginine göre bunun ölçüsü 'emek'tir. Başka bir deyimle, bir malın gerçek fiatı, o malı üretirken harcanan emekle ölçülür. Biz, malı malla yada malı para ile değiştirdiğimiz zaman bunların değerlerini denk sayarız. Aslında, bizim denk diye düşündüğümüz şey, o malları üretmek için harcanan emeklerin denkliğidir. Böylece, iki malın yapımına harcanan emek miktarlarını birbirleriyle değiş-tokuş ediyoruz demektir.

'Emek'in, değişim değerinin ölçüsü olduğuna dair birçok itirazlar olabilir⁹⁷. Emegün zahmet (güçlük) derecesi, insandan insana, sanattan sanata değişir. Beden gücünün, meslek yeteneğinin değişik olduğunu herkes bilir. Her işin öğrenme ve çıraklık süresi de bir değıldir. Böylece, emek, her zaman ve her yerde miktar ve kalite bakımından aynı şeyi oluşturmuyor ki, değerin ölçüsü olabilsin. SMİTH, kendi değer teorisine karşı yapılabilecek bu tür itirazları düşünmüştü ve biliyordu. Ne var ki, o, bütün bu itirazlara rağmen eşyanın gerçek değeri için bir ölçüt arıyor, kriter olabilecek bir 'emek miktarı' bulmak istiyordu. Sıradan, vasıfsız bir işçinin, bir zaman aralığı içinde ilkel bir biçimde harcadığı emeği, değer ölçmeye yarayacak bir kriter olarak kabul etmek ve daha karmaşık emek ve işleri bununla ölçmek istiyordu. Nitekim XIX. yy. da THOMSON, OWEN de bunu yapmak istediler. Sonraları MARX da böyle bir emeğe 'basit emek' diyerek daha girift işleri bunun katları (misilleri) saydı. Ne var ki SMİTH, kriter olarak almak istediği 'emek miktarı'nı açık-seçik bir biçimde gösterememiştir. Bunda bir parça da SMİTH'in, kendi değer-emek teorisini anlatırken, anlamları birbirinin aynı olmayan yada iki anlama gelebilen cümle ve deyimleri gelişi-güzel kul-

97 ERİŞİRGİL, E. a.g.e., C. I s. 185.

lanmasının payı vardır. İşte bu SMİTH'in değer teorisini daha da karmaşık bir hale sokuyordu.

Daha sonraları RİCARDO onun bu değer-emek teorisine açıklık kazandıracaktır. RİCARDO'dan sonra gelen XIX. yy. sosyalistleri, klasik İngiliz ekonomistlerinin bu teorilerini benimsediler. Nitekim MARX, değer hakkındaki düşüncelerini, bu İngiliz ekonomi bilginlerinin görüşleri üzerine aşıladı ve onlardan daha değişik sonuçlar çıkardı.

SMİTH, gerçek fiat dediği değer için hangi unsurların girmediğini araştırıyor. Toplumların çocukluk devrinde yani ilkel durumda, emekle elde edilen şey, tamamen ona o emeği harcayan insana aitti. O zaman bir ürünün fiatı, ona harcanan emeğe tam eşittir. Ne zaman ki, bazı insanlar servet biriktirmeye başladılar ve bunu başka şeylerin üretimi için kapital olarak kullandılar, işte o zaman bu kapital sahipleri başka insanlara iş verip çalıştırmaya başladılar. İşte bu durumda, kapital sahibinin sağladığı ilkel-madde üzerine başka insanların el-emeği ilave edilmiş oluyordu. Böylece, artmış olan değer iki kısma ayrıldı : Bir kısmını 'ücret' adı altında işçi almağa başladı, diğer kısmını ise kapital sahibi 'kâr olarak aldı. Girişimci kapitalistin bu 'kâr'ı, onun işi yönetmesine karşılık olan bir tür ücret değildir. Onun kârı ücretle ölçülemeyecek kadar fazla olabilir. Bu, girişimcinin kapitalini bir risk altına koymasının karşılığı olmaktadır⁸⁸. (Zarar, iflas vs. gibi) Sonuç olarak, az çok gelişmiş bir toplumda bir mal, ona harcanan emeğe denk bir emekle değiş-tokuş edilemez. Buna, ilkel maddenin satın alınması ve işçiye ücret verilmesi vs. için kullanılan kapitalin karşılığı olan 'kâr'ı da katmak gerekir.

SMİTH'in bu sözleri iki biçimde anlaşılabilir: 1) Emeğin oluşturduğu değer üzerine, girişimci- kapitalist yeni bir değer katıyor ve sonra da bunu kâr olarak kendine ayırıyor. 2) Aslında, emeğin oluşturduğu değerden bir kısmını girişimci- kapitalist kendisi için ayırıyor. İşte, THOMPSON, PROUDHON, MARX gibi düşünürler, değer ve değer-fazlası teorilerini hep bu son anlayış üzerine kuracaklardır.

İnsanlar, belli toprak parçalarının özel mülkiyetine sahip olunca, onlar sahip oldukları toprağı ekip-biçmedikleri zaman bile, bu

doğa parçasının ürününden bir kısmını, mülk sahibi olmak gerekçe-
siyle isterler. İşte toprak sahibine verilen bu kısma 'rant' denir.

Şu halde SMİTH'in gerçek fiat dediği değer içinde üç unsur bu-
lunmaktadır : 1) Ücret 2) Kâr 3) Rant⁹⁹.

Yararı açıkça ortaya çıkan mübadelenin kolaylıkla uygulanabilmesi, 'para'nın varlığını gerekli kılmıştır. Çünkü, trampa edilen malların, yalnız cinsleri bakımından değil, miktarları bakımından da, birbirlerini karşılamaaları gerekmektedir. Bu ise epeyce zor bir iştir¹⁰⁰. Mübadelede, fizikî malların birbiriyle trampası, büyük zorluklar yaratmaktadır. Bu nedenle toplumda en çok istenen ve daha kolaylıkla satılıp-elden çıkarılabilecek bir üçüncü malın trampaya aracılık etmesi, tarihin ilk dönemlerinde, değişimin zorluklarını ortadan kaldırmak için bir çare olarak düşünülmüştür. Antik Yunanistan'da öküzün bir değişim aracı ve değer ölçme birimi olarak kullanıldığını HOMEROS'un eserlerinden öğreniyoruz. HOMEROS, Agamemnon komutasındaki Yunan ordusunun belli başlı savaşçı ve komutanlarından olan Diomedes'in zırhının dokuz öküz değerinde olduğunu, öte yandan Truva ordusunun savaşçılarından Glaucus'un zırhının işe yüz öküz olduğunu söylemektedir.

İşte trampa veya fizikî malların değişimindeki bu zorluklar yüzünden, mübadeleye aracılık edecek ve değiştirilen mallar arasında değer ölçüsü olarak kullanılabilecek üçüncü bir şeyin ortaya çıkması zorunluluğu belirmiştir. Ama bunun, Antik Yunan'daki gibi öküz yada başka bir mal olması da fazla bir kolaylık sağlamamıştır. Birçok deneyden sonra insanlar, kolayca taşınan, zamanla yıpranıp ortadan kaybolmayan, birimleri birbirleriyle karşılaştırılabilecek ve nihayet, her yerde ve her zaman herkes tarafından kullanılabilecek madenleri bu iş için uygun bulmuşlardır. Antik Yunanistan'da Isparta'da demirin, Roma'da bakırın, çubuk halde, para yerine değişime aracılık ettiğini tarihten öğreniyoruz.

Bu madenî çubukları alan insanların, madenin niteliği ve ağırlığı konusunda aldanmamaları ve verilen maden çubuklarını güven içinde kabul etmeleri için, ilk defa olarak M.Ö. VI. yy.da VI. Roma kralı

99 ERİŞİRGİL, E. a.g.e. s. 187.

100 YALÇIN, A. İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 181.

Servius Tullius zamanında, devlet damgasıyla para basıldığını görüyoruz. İşte bundan sonra para basma işi, artık devletlerin resmi görevleri arasına giriyor. Bazı hükümdarlar, halklarının güvenini kötüye kullanarak para ayarında oynamalar yapma olanağına da bu şekilde kavuşmuş oluyorlardı.

SMİTH, bundan sonra, bütün uygar ülkelerde para kullanımının bazı kurallara bağlandığını, bu kuralların eşyanın nisbî değeri veya mübadele değeri adını verdiğimiz bir kavramı ortaya çıkardığını söylemektedir. Burada SMİTH, çok önemli bir kavram ayırımı yapmaktadır. Değer iki anlam taşır: Birincisi, belirli bir eşyanın yararını ifade eder. İkincisi ise, elde bulunan malların, başka mallardan ne kadarını elde etmeye yeteceğini yani ne kadar başka malla değiştirilebileceğini anlatır ki, buna mübadele adı verilmektedir¹⁰¹. Bu iki kavramın birbirinden çok farklı olduğuna dikkati çekmek için de, «kullanma değeri en yüksek olan mallar, çoğunlukla, ya çok az yada hiçbir mübadele değerine sahip değildirler. Diğer taraftan, en çok mübadele değerine sahip olanlar ise, çoğunlukla ya çok az, yada hiçbir kullanım değeri ifade etmezler. Hiçbir şey sudan daha yararlı değildir. Fakat onunla çok az şey alınabilir. Ona karşılık olarak çok az şey mübadele edilebilir. Halbuki, bir elmas parçasının çok az bir kullanım değeri bulunmasına karşılık, elmasla pek çok şey mübadele edilebilir¹⁰²» demektedir.

Bunu söyledikten sonra SMİTH, başka bir gerekçe ileri sürmeye ihtiyaç duymadan, değişim değerini oluşturan nedenleri ve değişim değerinde meydana gelen değişmelerin sebeplerini, araştırmaya başlayacağını diyerek, kullanma değerini bir kenara bırakmaktadır. Değişim değerinin ne ile ölçülebileceğini, bunun ne gibi unsurlardan meydana geldiğini, mübadele değerindeki değişmelerin nasıl doğal bir oran etrafında oynadığını açıklamak üzere analizlere başlamaktadır. Bununla birlikte SMİTH'in kendi analizlerinin doyuruculuğu konusunda tereddütleri de bulunmaktadır :

«Konuyu okuyucuya, yapabildiğim kadarıyla tam olarak açıklamaya çalışmama rağmen, bazı noktalarda hâlâ karanlıklar bul-

101 YALÇIN, A. a.g.e., s. 182.

102 SMİTH, A. An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations, London, George Routledge s. 21.

nabilir.... Bununla birlikte, niteliği bakımından son derece soyut olan bir konuda, hâlâ bulanık kalmakta devam eden bazı noktalar bulunabilir»¹⁰³.

A. SMİTH, kendisinden sonra gelecek olan klasik ekonomistlere miras olarak kalan bu büyük problemin karmaşıklığını farketmiştir. Değeri açıklamakta ihtiyaç ve yarar unsurunu ihmal etmenin konuyu eksik bırakmak anlamına geldiğini açıkça görmemiş olmasına rağmen, bunun rahatsızlığını duymuştur. Bu rahatsızlığını, yukarıdaki sözleriyle itiraf etme dürüstlüğü de göstermiştir. Daha sonraları, «Değer probleminin paradoksu» diye, birçok düşünürün içinden çıkamadığı bu sorun, çözüme kavuşmak için, bir yüzyıllık bir çabayı gerektirmiştir. Ancak XIX. yy. ın sonuna doğru «Marjinalist Ekol» denilen bir düşünce biçimi ile bu konu açıklığa kavuşturulmuştur¹⁰⁴.

V. bölümde, eşyanın reel ve nominal değeri, emek ve paranın değeri başlığı altında, değer problemini daha derinliğine incelemektedir. Bir kimsenin sahip bulunduğu, fakat bunu kullanmak veya tüketmek için değil de, başka mallarla mübadele etmek niyetiyle elinde tuttuğu malların değerinin, o mallara sahip olmak yada o malları satın almak için harcanan emeğe eşit olduğunu söylemektedir. Böylece de emeğin, bütün mübadele edilebilir malların değerinin gerçek ölçüsü olduğunu söyler.

Emek, değer ölçüsü olduğuna göre, çözülmesi gereken bir başka sorun, emek ölçüsünü sabit, homojen bir birim halinde düşünebilmektir. Çünkü gerçekte emek türleri farklıdır. Bu değişken ölçüyle, diğer malların değerlerini ölçmek zordur. Onun için yapılacak şey, emek türleri arasındaki bu farkın yarattığı güçlüğü çözmektir. Çünkü işin, özel bir bilgi ve beceri isteyen, güç yada kolay yapılabilen cinsten olup-olmayışı durumu değiştirebilir. Zor olan bir saatlik işte, kolay olan iki saatlik bir işten daha fazla emek vardır. Öte yandan öğrenilmesi on yıl gibi bir zamanı gerektiren, bir meslek alanında belirli bir süre çalışarak yapılan bir işle, hiç bir ön-eğitim gerektirmeyen kaba bir iş için harcanan zaman ve emek eşit değildir.

103 SMİTH, A. a.g.e., s. 22.

104 YALÇIN, A. İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 183.

SMİTH, değer ölçüsü birimi olarak aldığı emek kavramındaki bu güçlüğü, teorik bakımdan kendisini rahatsız ettiğini gene hissediyor ve aşağıdaki satırlarıyla, bu konuyu, biraz da pamuk ipliğiyle çözüme bağladığı izlenimini vermektedir :

«Farklı emek türlerinin üretmiş olduğu malların birbiriyle değişiminde, her iki grup içinde bazı ayarlamalar yapma zorunluluğu, ortaya çıkmaktadır. Bu ayarlamalar, çok dikkatli ölçülerle yapılmakta, fakat piyasadaki pazarlık ve çekişmelerle, pek tam ve sağlıklı olmasa bile, günlük iş hayatının yürümesini sağlamaya yetecek ölçüde, kaba bir denge ve eşitlemeye göre cereyan etmektedir.»¹⁰⁵

Emeğin kalite derecesiyle, işin güçlük oranının, sağlıklı bir ölçüsünün bulunamayacağı, bunun ancak piyasadaki arz ve taleple, pazarlık ve çekişmeyle, üretilmiş olan malların farklı fiyatlarıyla, denge ve eşitleştirme olanağına kavuşacağını ifade ettiği yeni yeni problemler ortaya çıkarmaktadır. Farklı emek türlerinin değerinin, piyasada arz ve talep mekanizmasıyla ortak bir esasa dönüştürüleceğinin söylenmesi, değer konusunda bir başka faktöre başvurması demektir¹⁰⁶. Bu da aslında, bir bilinmeyen başka bir bilinmeyenle açıklanmaya kalkışılmasından başka bir şey değildir. Çünkü piyasada arz ve talep, pazarlık ve çekişme, bir yandan kıtlık, ihtiyaç ve talep gibi, klasik teorinin üzerinde durmadığı bazı yabancı unsurlara başvurma demektir ki, teorinin iç-tutarlılığı bakımından bu tehlikeli bir yoldur. Eğer değeri oluşturan unsur, piyasa mekanizması, pazarda ihtiyaç sahipleriyle, malı satışı arzeden gruplar arasındaki çekişme, pazarlık gücü çatışması gibi faktörler ise, o zaman değeri açıklayabilmek için emek ve iş gibi unsurlara başvurmaya ne gerek var diye bir soru akla gelebilir. SMİTH'in zihnine takılan ve doyurucu bir çözüme bağlanamayan bu nokta, RİCARDO ve MARX'ta da kendini gösterecektir.

Eşyanın gerçek değer ölçüsünün, o eşyanın üretimine harcanan emek olacağını söyledikten sonra SMİTH, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin eşya fiyatları üzerinde oynadığı rolü araştırmaya koyulmuştur. Günlük hayatımızdaki mübadelelerde, para birimi olarak de-

105 SMİTH, A. An Inquiry into the Nature and the Causes of Wealth of Nations, London, G. Routledge, s. 23.

106 YALÇIN, A. İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976 s. 184.

ğerli madenlerin rol oynayışları ve eşya fiyatlarının altın ve gümüşe göre ifade edilmesi, aslında emeğe dayanan değer probleminde bir değişikliğe sebep olmaz. Bir kilo ekmeğin, bir kaç litre biranın para birimleriyle ifade edilmesiyle, onların elde edilmesinde harcanan emekle ifade edilmesi arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü, kıymetli madenlerin değeri de, diğer mallarda olduğu gibi, üretimlerine harcanan emekle ölçülür. Amerika'nın keşfinden sonra, bu kıtadaki değerli madenlerin daha kolay ele geçirilip Avrupa pazarlarına sürülmesi ile, bu kıymetli madenlerin değeri düşmüştür. Böylece, değerli madenler karşılığında elde edilen, diğer malların fiyatları ise, bu madenlere oranla artmıştır. Yani bir tür enflasyon hareketi görülmüştür¹⁰⁷.

Değer fazlası artışı konusunda SMİTH, iş-bölümü sayesinde, işçilerin bilgi ve yeteneklerindeki artışlarla üretimde yüksek ürün, güçlü makineler, yeni üretim yöntemleri kullanılmasının, üretim artışları ve bolluk yarattığını doğal bir sonuç olarak kabullenmiştir. Nitekim ona göre, «iş-bölümü sayesinde.....üretimin geniş ölçüde artması iyi yönetilen uygar, hızla gelişen (İngiltere gibi) bir toplumda, en aşağı seviyedeki yurttaşlara kadar yayılan genel bir bolluk ve refah artışı yaratmaktadır.....Bu sayededir ki, bir Avrupa prensinin refah ve huzuru, çoğu zaman, (adı geçen toplumda yaşayan) çalışkan ve tasarruflu bir köylünün ulaşabileceği refah ve olanakları pek fazla geçemez olmuştur. Böyle bir köylünün sahip olduğu konfor ve lüks ise, onbinlerce çıplak vahşinin hayat ve özgürlüklerine hükmeden birçok Afrika kralından çok daha fazladır»¹⁰⁸.

Kitabının bir başka yerinde SMİTH şöyle demektedir: «Üretim yöntemlerinde ve araçlarındaki gelişmenin etkisi, bütün mamul malların fiyatlarını düşürür. Bütün mamullerde, belki de istisnasız olarak işçilik miktarı azalır. Üretim yöntemlerindeki gelişmenin doğal sonuçları olarak;

- a) Daha iyi makina ve donatım,
- b) Daha fazla beceri ve ustalık,
- c) Daha verimli iş-bölümü ve rasyonel iş-dağılımı sayesinde belirli bir malı üretmek yada belirli bir işi başarmak için çok daha az

107 YALÇIN, A. a.g.e. s. 185.

108 SMİTH, A. Milletlerin Zenginliği, Kt. I, B: I ve II.

miktarda emeğe ihtiyaç duyulur. Her ne kadar toplumun bolluk ve refaha kavuşması sonucu olarak emeğin fiatı önemli miktarlarda artarsa da, malları üretmek için gerekli emek miktarında da görülen daha büyük orandaki azalış, mal fiatlarında ücret artışlarından dolayı ortaya çıkabilecek yükselişi fazlasıyla karşılar» .Özellikle «ilkel maddesi kaba maden olan bir çok mamullerin fiatlarında, son iki yüzyıl içinde dikkate değer düşüşler görülmüştür. Geçen yüzyıl (XVII. yüzyıl) ortalarında 20 Sterling'e alınabilen iyi bir saat günümüzde 20 şiline alınabilir olmuştur. Keza, çatal, bıçak, kilit vs. gibi mamul malların fiatları da aynı seyri izlemiştir»¹⁰⁹.

Özet olarak diyebiliriz ki A. SMİTH, ünlü eserinde, günlük basit ve pratik ticarî ve ekonomik olayların gerisinde, evrensel sebep-sonuç ilişkileri bulmamağa çalışmıştır¹¹⁰. Endüstri devriminin başladığı sancılı bir dönemde yaşayan A. SMİTH, gelişen ve serpilmeğe başlayan kapitalizmin etkisiyle, liberalizmin, müdahaleci olan merkantilizmden daha ileri bir düzen olduğunu ileri sürmüştür. İlk defa O, sanayici ya da çiftçi sınıfların çıkarlarının ötesinde ve üstünde toplumun genel ve ortak çıkarını göz önünde tutmuştur. O'na göre doğal serbestliğin egemen olduğu bir toplum, âdeta molekülleri düzen içinde bulunan maddeye benzer. Maddenin moleküllerini bir düzen içinde bulunduran nasıl doğal kuvvet ise, molekülleri insanlar olan toplumun düzenini de sağlayan kişilerdeki doğal eğilimlerdir. Devlet yalnızca bu düzenin koruyucusu olmalıdır. Toplumu doğal haline bırakınız, orada insanların yine eşya ve hizmet değiş-tokuş ettiğini göreceksiniz. İşte toplumun doğal bir biçimde ilerlemesi de böylece mümkün olur. Bu yüzden mübadeleyi geliştirmek için müdahaleye gerek yoktur. Tam tersine, bu tür müdahaleler, doğal düzeni bozar, gelişmeyi köstekler, ilerlemeyi güçleştirir ve geciktirir.

İlginçtir ki, aradan iki yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, bugün, gerek kapitalist ve gerekse sosyalist ülkelerde, 'piyasa ekonomisi' ya da 'sosyal piyasa ekonomisi' adı altında liberalizm rüzgarları esmekte, modern dünya âdeta bir A. SMİTH rönesansı yaşamaktadır.

109 SMİTH, A. a.g.e. Kt. I, B: XI; ULUTAN, B. İktisadî Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978 s. 265.

110 ZARAKOĞLU, A. İktisadî Düşünceler Tarihi, Ankara 1981, s. 15.

LİTERATÜR

- ASHLEY, W. J. An Introduction to English Economic History and Theory, London 1914
- BREHIER, E. Histoire de la Philosophie, C. II, Kitap I, Paris 1950
- BARBER, W. History of Economic Thought, Penguen, London 1972.
- BONAR, J. Philosophy and Political Economy, London 1922
- BAUDİN, L. Précis d'histoire des Doctrines Economiques, Deuxième édition, Paris 1942
- BOUSQUET, G.H. Essai Sur L'évolution de la Pensée Économique, Paris 1927
- BABANZADE, Ş. İktisadî Meslekler, İstanbul 1934
- DELATOUR, Adam Smith, Sa Vie, Ses Travaux, Sa Doctrine, Guillaume, 1886
- DENİS, H. Ekonomik Doktrinler Tarihi, (Çev. A. Tokath) C. I-II, İstanbul 1973
- DENİS, H. Histoire des Systèmes Economiques et Socialistes, Tome I-II, Paris 1907
- DUBOİS, A. Précis de L'histoire des Doctrines Economique, Paris 1903
- ERİŞİRGİL, E. Ekonomi Meslekleri, C. I Ankara 1945
- ESPİNAS, Histoire des Doctrines Economiques, Paris 1891
- GEMAHLENG, P. Büyük Ekonomistler, (Çev. Z. Ulay) İstanbul 1939
- GİDE, C. et RİST, C. Histoire des Doctrines Economiques, Paris 1957
- GONNARD, R. Histoire des Doctrines Economiques, Librr. C.D.J. Paris 1941
- GRAY, A. The Development of Economic Doctrine, London 1931
- HAMİTOĞULLARI, B. Çağdaş İktisadî Sistemler, Ankara 1978
- HALEVY, E. La Formation du Radicalisme Philosophique, C. I Paris 1901
- HANEY, L.H. History of Economic Thought, New-York 1947
- KAZGAN, G. İktisadî Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, İstanbul 1969

- KUMBARACIBAŞI, O. Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşün-
cenin Evrimi, Ankara 1976
- LOUCKS, W. N. Kıyaslamalı Ekonomik Sistemler, (Çev. D. Demir-
gil) C. I İstanbul 1972
- LAJUGİE, J. İktisadî Doktrinler, (Çev. N. Mete) Remzi Kitabevi,
İstanbul 1965
- ONCKEN, A. Geschichte der Nationalökonomie, Leipzig 1922
- PİROU, G. Introduction à L'Etude de L'Economie Politique, Titre
III : L'histoire de L'Économie Politique, Paris 1939
- PARETO, V. Sosyalist Meslekler, (Çev. H. Cahid) C. I-II, İstanbul
1923 (Eski harflerle)
- RÖPKE, W. Ekonomi İlminin Tekâmül Tarihi, (Çev. M. Ete), İstan-
bul 1936
- RAMBAUD, J. Histoire des Doctrines Economiques, Troisième édi-
tion, Paris 1909
- ROLL, E. A History of Economic Thought, London 1938
- SCHUMPETER, J. Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, (Çev. T.
Akođlu) C. I-II İst, 1966
- SMİTH, A. Milletlerin Zenginliği, (Çev. H. Derin) C. I-II-III-IV, İs-
tanbul 1948
- SMİTH, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of
Nations, George Routledge, London.
- SMİTH-A. The Theory of the Moral Sentiments London 1790
- SMİTH, A. Théorie des Sentiments Moraux, (Fransızca çev.) Paris
1830
- SALİN, E. Geschichte der Volkswirtschaftslehre, Berlin 1929
- SURANYİ-UNGER, Die Geschichtliche Entwicklung der Theore-
tischen Volkswirtschaftslehre, Jena 1927
- SPANN, O. Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre, Leipzig
1936
- WHİTTAKER, E. A History of Economic Ideas, London 1940
- ULUTAN, B. İktisadî Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978
- YALÇIN, A. İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976
- ZARAKOĞLU, A. İktisadî Düşünceler Tarihi, Ankara 1981